Львов
18 26/I 85.
250/0. = 500/0. = 1.

СВІТОГЛЯД УКРАІНСКОГО НАРОДА.

95022

ЕСКІЗ УКРАІНСКОІ МІѲОЛОГІІ.

Написав

Иван Левицький.

У ЛЬВОВІ.
З друкарні товариства им. Шевченка
під зарядом Фр. Сарницкого.
1876.

Digitized by Google

Передрук з „Правди“ 1876.

Digitized by Google

Основа, ціль и форма давніх українских міфів; колядки й щедрівки — найбільший матеріял для міфології.

Український народ один з менчих синів в семьі индо-европейских народів. Ще ёго міфоло́гія не розвилась гаразд, як дуже ранне християнство в Києві, дуже рання византийска християнска просвіта захопила и спинила ії в самому процессі розвитя, повернула духовну жизнь українского парода на инчу стежку й занапастила багато цікавого для науки в українскій міфоло́гії. Для нас тепер зостались тілько уривки з давнёї міфоло́гії, що дійшли до нашого часу в устах парода. Але, не вважаючи на те, що християнскі до́ґмати и християнска мораль уже ввійшла в народню жизнь, ще й доси між народом не згинуло давне поганство. Воно ще й доси держиться в жизни народа: в обрядах и звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, купальских піснях, в весняних играшках, в приказках, забобонах и ліках сільских знахорок.

Основа давнёї украінскоі міфоло́гії така сама, як у всіх арийских народів: то були небесні зъявища, котрі більш од усего вразили фантазию и мисль народа. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те попереду усего звертало на себе увагу, зачіпало фантазию и розбуджувало мисль дужче и раньше, ніж земля и все, що на землі. Ще більше зачіпала людску мисль зміна літа й зими, тепла й холода, дня й ночи, світа й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих и темних сил. Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народови лихими силами; ясне сонце, тепло, грім и блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись з своіми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти и навіть умирати, але котрі все таки після всего переважували темні сили и знов зъявлялись и воскресали перед людскими очима, розливаючи жизнь на землю.

Надарований добрим розумом и багатою фантазиєю, давній Українець, з того переляку и з дива, не міг недбайливо відноситись до небесних зъявищ. Ёму хотілось пригорнути до себе страшні

Digitized by Google

грізні сили, дуже небезпечні в практичній жизни, ёму хотілось милуватись пишними світлими силами неба. Ціль давнёї українскої віри, як и в инчих народів, була практична, а в основі давнёго українского поганства був людский еґоізм. Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригорнути до себе ласку неба, щоб присилувати всі сили служити ёго практичним цілям. Люде молились небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнати од себе холод, хмари, негоду. Давнім Українцям, як бачимо з обрядних пісень, хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці и всякої пашниці, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця. Ціль давнёго українского поганства була така практична, як и в Индусів и в Греків и в инчих народів, котрі в молитвах до своїх богів просили собі всякого добра.

Форми, в які склалася давня українска міоло́ія, були реальні образи, взяті на землі, бо земля була в давнёго чоловіка, як кажуть, під носом, а небо — під лісом. Молода слабосильна душа не могла ще думати ло́ічними мислями и мусіла кликати собі до помочи фантазию. Давні люде мусіли думати, гадати формами картин, а не душ: тим то у всіх народів реліґія попереджала філософію й науку. Всі образи для своєї реліґії давні Українці мусіли брати з природи, котра обгортувала іх жизнь з усіх усюдів, як и всі народи з давніх давен в своїй міоло́ії переносили попереду усего землю на небо. Тим то й вийшло так, що все в міоло́ії, що справді діється на небі, все те ніби діялось десь на землі.

Найдавнійші українскі міои були в ґеоморфічній и певно в зооморфічній формі, хох зооморфі них міоів зосталося дуже мало. Небо здавалось давнім Українцям то полем, то морем, то просто клиновим листком, на котрому написані сонце, місяць и зорі; хмари здавались лісами, дібровами, скелями, ватагою чи турмою овець, товарои; зорі здавались густими копами на полі, або листом на воді; сонце соколом, блискавка терном або терновим огнем. Антропоморфічні міои в українскій міоло́ії виступають вже дуже виразно, хоч вони и не розвились так широко, як у инчих давніх народів. Чим висче який небудь народ піднявся розвитєм своєї жизни, тим він утворював собі висчу антропоморфічну міоло́ію, переносячи форми семейні, бітові и соціяльні на рід небесних богів. Ґенерації богів з повними родами, цілі историї богів, цілий небесний мир духів творив собі той народ, котрий мав

Digitized by Google

висчі битові й соціяльні форми жизни. Окрім того народ кладе на своіх богів печать своєі національности. Хто не впізнає самих таки Греків в грецьких богах, естетично-матеріяльних, хитрих, лукавих Олімпійцях? Грецький Олімп то сама Греция, перенесена з Гелляди на високе небо, бо кождий народ творить собі богів, на себе глядючи, и по своєму смаку, дає ім форми по своєму психічному характеру. В українскій міѳолоґіі ми бачимо давні форми бита пастушого и патриярхально-хліборобного. По устним народнім творам можна гадати, що український народ переніс з землі на небо форму семейного бита: між колядчаними божествами найяснійше й найчастійше виступають: батько-господар, мати-господиня, дочка-панна, син—красний панич. Видно, що український народ любив творити собі богів в найлюбійшій формі семьі багатого господаря-хлібороба. Найлюбійший сюжет в колядках и щедрівках на Україні й Білій Руси той, де описується хазяйство господаря, ёго воли, корови, вівці, пчоли, ёго поле, вкрите густими копами. В декотрих міѳічних образах, певно вже пізнійших, аж світиться наскрізь бит княжого періода. Так давній бог грому вже описується як воін, и воін князь або княжий син з своїм військом; женскі божества описуються як княгиня або княжа дочка. Народ дав своім богам колорит княжого періода украінскоі историі, так що в декотрих колядках на приклад міѳолоґічна основа вже зовсім заткана историчним підканем княжого періода. Християнство перенесло ще один елемент в давну українску міѳолоґію, надавши міѳічним богам колорит християнский, змінивши давніх богів на Христа, св. Петра, св. Миколу и Богородицю, и змішавши до купи події християнскоі святоі историі и факти міѳолоґічні.

Форми українских міѳів мають одну характерну прикмету: вони дуже блізькі до природніх форм. Ми не бачимо в народній фантазиі охоти до негарних, неестетичних велитенских міѳічних образів, до тих величезних, страшних, головатих та ротатих багатирів з страшними антинатуральними инстинктами, які любить німецька и великоруска міѳолоґія. Український народ в своіх міѳах держиться міри; ёго фантазия не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду и естетичність, навіть, можна сказати, вже геть-то описує красу міѳічних образів такими фарбами, як в християнських акаѳистах описується краса християнских святих, так що вже автор не знає, й до чого прирівняти іх красу и святу жизнь.

Найбільший матеріял для висліджуваня українскоі міѳолоґіі дають **колядки и щедрівки**, котрі співають на різдво, против

Digitized by Google

св. Василя чи нового року. На Білій Руси колядки співають и на Великдень; вони там зовуться волочовними піснями и нічим не одрізняються од українских різдвяних колядок. Волочовні пісні на Великдень були и на Україні, як згадують наші літописи, и мабуть вивелись, а тепер зосталось тілько волочіня. Малі хлопці, а часом и парубки, ходять на Великдень по хатах и славлять Христа віршами. Ті вірші подекуди на Україні и тепер звуться волочінєм. Що таке слово коляда, до сего часу трудно довідатись. Трудно пристати на те, щоб воно вийшло од латинского слова calendae, як звались у Римлян перші дні кождого місяця. Народ надто дуже глядить своіх звичаів та ще й обрядових, щоб змінити давне имя на нове, котре йшло десь здалека, та ще й з Рима. Само духовенство тому спротивилось би. Тепер на Україні колядою звуть або той дохід, що дають по хатах колядникам, або могорич, що вони пють на виколядований дохід. Мабуть в давню давничу колядою звались божества світа й тепла, котрих празники припадали разом з різдвяними святками. Колядки мають в собі сліди глибокоі давнини. Правда, між ними є багато чисто християнских и чисто историчних, котрі не мають жадноі вартости для міѳолоґіі. Але є колядки тілько трохи християнізовані, в котрих тілько й християнского, що одні имена Христа, Богородиці, св. Петра; є багато чисто міѳічних, од котрих тхне духом Бог зна' колишнёго часу. Колядки й щедрівки були реліґійно-обрядними піснями, котрі співали на празники богів світла й тепла; то були ніби доґматики, тропарі й кондаки в честь світлих небесних сил. В них, як у зерні, дійшли до нас давні поганскі доґми, бо народ нічого так не стереже, як реліґійні обряди и реліґійні пісні, а сама іх віршова форма оборонила іх од вольних змін гулячої и вольноі фантазиі. И тепер, не вважаючи на те, що дєякі сільскі священики забороняють іх співати в селах, народ все таки іх співає по хатах, хоч и не ходить колядувати до духовенства. Тим то колядки мають перевагу над усіми устними народними творами. Після колядок и щедрівок мають багато міѳічного елементу самі обряди на Різдво, на св. Василия, на водохреще, весняні играшки, веснянки, купальскі пісні, приказки и народне знахорство. Казкам для висліджуваня міѳолоґіі ми даємо найменче ваги. Хоч у них основа міѳолоґічна, але зате багато усякого побічнёго елементу, битового, християнского, жартовливого, морального: в них багато вигадок гулячої и вольноі фантазиі народа. Будувати на казках давню міѳолоґію все одно, що писати історію якого небудь народа на основі историчних романів. Хто вгадає,

Digitized by Google

де тут правда, а де вигадка! В казках має вагу тільки самий ґрунт, безперечно міѳолоґічний, сама канва, на котрій народ понашивав усякого дива, та й у тій канві треба налапувати тільки найтовстійші нитки правдивої міѳолоґії. На казки можна дивитись, як на музичні варяції міѳичних тем, котрі часом замазують ґрунтову тему, а часом, правда, й прояснюють давню тему. Колядки — одна з перших и самих глибоких міѳолоґічних формаций, казки найпізнійша формация міѳолоґічнёго мира. Тим то в казках можна з певностю мати за правдиво міѳолоґічне тільке те, теми котрого можна знайти в инчих давнійших устних народніх творах.

I.

Світлі боги: бог Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, богиня Хмара, Громовик пастух, хлібороб, воін, ловчий, Вітер, богиня Весна. Весняні іграшки, Купайло, Коляда. Темні зимові сили, страсть и смерть світлих богів. Різдво Сонця и инчих світлих богів.

У давніх наддніпрянских Славян, предків українского народа, було багато богів, але про них ми знаємо мало: в літописях зостались тільки іх имена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Леля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок. Тепер в устній народній літературі ледве можна знайти кілька имен давніх богів, про котрих говорять літописи. Так на Угорскій Руси є приказки: *Перун би тя розтраскав! Коби не перун, многі би не хрестили ся*).* На східній Україні приказують: *ой леле мені, ой лелечко мені!* В веснянках співають про матір Ладу: „Благослови мати, ой мати Лада, мати, весну закликати!“ Але все те зосталось як слова, котрих и сам народ уже не розуміє. Український народ вже зовсім забув про своіх давніх богів. Одначе в колядках, щедрівках и в других народніх творах ми знаходимо ще й тепер стілько міѳолоґічнёго елементу, що, зібравши порозкидані прикмети, ми можемо намалювати кілька міѳичних давніх образів.

В колядках и щедрівках колядники славлять господаря, ёго жінку, сина й дочку, славлять ніби семю, для котроі співають

---

*) Пословицы гал. и венг. Руси Вислоцкого, стор. 52. 95

Digitized by Google

Різдвяні пісні. В декотрих колядках колядники славлять Христа, Діву Марію, св. Илію, св. Василя, св. Петра. Одкинувши колядки чисто християнскі, нагадуючі різдвяні стихири й тропарі, одкинувши колядки, де вже просто славлять семю хлібороба або князя, ми знайдемо багато колядок и щедрівок, де семя хлібороба або князя славиться такими словами, такими фарбами, котрі ніяк не можна прикласти ні до семьі хлібороба Українця, ні до семьі давнёго українского князя або гетьмана. Ті блискучі фарби, ті незвичайні прикмети можна тілько прикласти до міѳолоґічних истот давнёі України: для слави іх народ співав колядки й щедрівки в доисторичні часи.

В колядках и щедрівках ми бачимо семю світлих давніх богів: *пана Господаря, господиню*, іх *дочку панну*, и іх *сина красного панича*. Що то за пан Господар, господиня, дочка панна и син красний панич, ми те можемо ясно бачити в аналоґічній ім другій семьі, про яку згадують колядки й щедрівки: то семя небесних світил, місяць, сонце, зоря и з ними дрібен дощик. В одній колядці ясно говориться про ту небесну семю. На якогось Ивана напали в горах розбишаки и питають ёго, якого він роду. Він ім каже, що ёго батько — ясний місяць, ёго мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, а брат — сивий соколонько[1]). Замісць соколонька в инчих колядках при семьі небесних світил ми бачимо дрібен дощик[2]). Всі вони в колядках звуться *богами*[3]). Вони гостюють у пана господаря, сидять на ёго дворі за пишними столами. Зібравши до купи порозкидані в колядках и щедрівках прикмети тієі небесноі семьі, ми можемо омежувати такі типи давніх світлих богів українского народа: *Пан Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, бог Громовик, богиня Хмара* и *богиня Весна*. Місяць часто змішується своіми фарбами з Паном Господарем.

Пан Господар.

Пан Господар малюється в колядках такими фарбами, котрі не пристають ні до якого господаря семьі хлібороба або князя. Пан Господар гарний, пишний, гордий та багатий. Він живе на горі на великому дворі. Ёго двір на сімох стовпах[4]), обгороджений

---

[1]) Чтенія Имп. Общ. 1864, 1. 53. Метлинского пѣсни 342.
[2]) Чтенія Имп. Общ. 1864, 8, 19.
[3]) Тамже — 19. Метлин. Южнор. п 57.
[4]) Труды эти. экс. Чуб. Ш, 321.

Digitized by Google

золотим терном*), з дорогими точеними золотими ворітьми**). На ёго дворі калинові й золоті мости, на дворі стоять понакривані столи. Він сидить за столами, лічить гроші и жде гостей. Кругом ёго стоять слуги, познимавши шапки. Перед ним на столах стоять золоті свічі, золоті кубки з вином, лежать колачі з ярої пшениці. На Господареви сорочка як лист тоненька, як біль біленька, випрана в Дунаї, висушена на туровому розі, викачана в церкві. Іздить він на білому коні, хоч рідко описується в колядках як воін, а більше сидить за столами задумавшись и схиливши голову або сидить в церкві. Через калинові та золоті мости до нёго приходять в гості боженько — ясне сонечко, місяць, зорі и дрібен дощик***). Сам Господар ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; ёго стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть конець престола, де янголи служать для нёго службу. На ёго дворі, на горі, стоіть чудова церква з трёма вікнами, куди світить місяць, сонце й зорі: в тій церкві служить службу сам син божий.

Під такими фарбами можна спізнати давній міфічний образ якогось світлого бога. Господар не воін, а старий чоловік, поважний и смутний: він любить одпочивати й сидіти; ёго навіть носять янголи на руках. Він тілько ясний, але не такий блискучий як инчі міфічні образи. Обстава господаревого двора має чисто міфічний характер: ми примічаємо скрізь золото на ёго широкому як небо дворі, як бачимо на широкому небі золоті зорі, місяць, ясне сонце и огневу блискавку. Тернова золота огорожа то певно блискавка, бо терен в міфолоґії Вед — виріс з пазурів сокола, котрим перекинувся Индра, бог грому й блискавки. Золоті й калинові мости, зовсім не потрібні на суходолі, показують, що господарів двір — то широке небо з хмарами, веселкою и промінням сонця. Можна догадуватись, що Господар старший од инчих богів, коли до нёго сходять ся инчі боги, як до князя зъізджались в гості бояри. Пан Господар то давній найстарший бог світа або неба, похожий на индийского Варуну, котрий збудував мир и вивів на небо сонце й зорі; то давній бог Сварог, бог світа, старший од усіх богів, батько Дажбога. А що пан Господар давне поганске божество, в тому не можна вагатись.

Український народ и тепер зве дарем: *Бог старий господар, має*

*) Тамже 357.

**) Бѣлорус. пѣсни Безсонова 1. 3.

***) Чтенія Имп. Общ. 1864, 8.

Digitized by Google

багатий, то й нам дасть[1]). Колядчаний Господар зветься просто богом:

Ишов, перейшов місяць по небі.
Зірниця сестриця каже:
„Ходи до мене бога шукати!“
Найшли ми бога, Пана Господаря.[2])

Тут Пан Господар зветься не тілько богом, але навіть старшим од місяця и од зорі.

Богиня Сонце.

У всіх колядках и веснянках Сонце описується в женскім образі, як княгиня, як мати, як удова; є колядки, де Сонце описується як красна панна[3]). Богиня Сонце обмалёвується такими блискучими фарбами, що ії легко впізнати и одрізнити од инчих женских міфічних образів. Зібравши до купи всі прикмети порозкидані в колядках, веснянках и инчих піснях, ми мати-мемо такий образ богині Сонця. За золотою стіною, то-б то за червоно-золотим небом на сході, в неділю в ранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото. Своє дороге убране панна зробила з золотої ряси. Раз вона лежала на білій постелі в саду и стерегла рясу на дереві. Прилинули райскі птиці и струсили рясу з дерева. Панна зібрала ряску в запаску, познимала з дерева золоту кору и понесла до золотарів, щоб ій зробили з тієї ряси золоту шубу, золотий кований пояс, золотий перстень, перлову камку (серпанок), підбили золотою ряскою спідницю, ще й потрусили ряскою з-верху кований пояс. Убравшись в золото, взувшись в жовті чоботи з срібними підківками, вона вийшла з-за стіни на подвірє. Вийшла вона на двір, за нею стежка сяє, двір аж угинається. Пішла через двір, на ній сукня в девять піл; сукня почала так сяти, що од того запалилась діброва; дівчата почали носити воду решетом и гасити діброву. Війшла панна в сіни, сіни сяють, війшла в хату, хата палає, війшла в церкву, церква сяє, самі свічі засвічуються. Пани перед нею встають, знимають шапки, кланяються: одні кажуть, що вона царівна, другі кажуть, що вона королівна.[4])

---

[1]) Номиса Приказ. 2.

[2]) Труды эксп. Чубинского III, 346.

[3]) Метлинс. Пѣсни 613, 614.

[4]) Чтенія Имп. Общ. Др. 1866, 1, 113, 614; 1864, 1, 50. 89. Труды Чубинск. III. 162, 286. Малор. сборн. Мордовц. 349.

Digitized by Google

В такій пишній, залитій золотом картині описується в колядках и веснянках богиня Сонце. Золота стіна, за котрою вбирається панна, то червоно-золоте небо перед сходом сонця; золота ряска, золота кора на дереві, огнева широка сукня, од котроі палає діброва, то блискуче проміня сонця, що обливає золотом сади й діброви и, як широкою блискучою одежою, вкриває світ. Двір, сіни, хата, церква, куди входить панна з-за золотоі стіни, то світ, небо. В тій картині, що дівчина своєю огневою одежою запалює діброву, можна бачити або літню жару над лісами и садами, котру гасить дощ, що ллється з хмар, неначе ёго хто точить решетом, або небесну пожежу в хмарах, як іх освічує блискавка.

В веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квіткою *червоною рожою*. Весною, виряжаючи дочку Рожу у танець, мати чесала ій косу, а чешучи навчала:

Дочко моя Рожечко!
Ой як підеш у танець,
То не ставай край Туману:
Туман дитя зрадливе...

Дівчина Рожа то образ весняного сонця, а Туман — то зимові хмари, або сама зима, як зрадливий ворог сонця. На Венґерскій Руси співають в веснянках про червону рожу:

Червена ружа горіла,
Під нёв біла дівка сиділа;
В решеті воду носила,
И червену ружу гасила.

Замісць дівчини рожі ми бачимо тут сонце в образі червоноі палаючоі квітки рожі, котру гасить водою з решета біла дівчина, літна хмара білого цвіта, що заливає дощем жару літнёго сонця.

В декотрих колядках описується богиня Сонце, як княгиня-господиня, що похожає по двору пана господаря, убрана в золотий убор, в кований золотий пояс, и на поясі, на золотих ретязях, носить золоті ключі. Образ княгині-господині, в котрому описується богиня Сонце, певно вже пізнійший, взятий з княжого українского бита мабуть тогді, як колядники славили своіх богів на празник Коляди, в дворах або в теремах давніх княгинь, брали поетичні фарби для міоичних образів з того, що бачили перед собою.

В пізнійші християнскі часи український народ переніс атрибути богині Сонця на св. Параскеву. Народ змінив богиню Сонце на св. Параскеву може тим, що в житьі св. Параскеви говориться, як еі батько й мати, дуже поважаючи пятницю, день Христовоі смерти, дали своій дочці имя Пятниці. З того можна догадуватись,

Digitized by Google

що народ празникував в честь Сонця пятницю. І тепер на Україні дуже поважають св. Параскеву и самий день пятницю, а найбільше дванадцять пятниць на рік. Св. Пятниця — більше празник жіночий. Жінки мають за великий гріх в пятницю прясти, шити, мяти и тіпати коноплі, прати и золити плате. Декотрі баби дають собі зарік нічого не робити в пятницю. Одна молодиця запарила в пятницю на ніч квашу, поставила на печи и, щоб квашa не вибігла, завязала хусткою. Цілу ніч щось у хаті пищало чудним голосом, и молодиця думала, що св. Пятниця прийшла ії покарати*). На Україні росказують, що Пятниця ходить по селах у ночи, вся поколота голками й веретенами, од того, що молодиці шиють и прядуть в пятницю. Що народ переніс на Пятницю атрибути богині Сонця, те можна бачити в одній галицькій пісні:

Ей скаржило ся світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу:,
Не буду, Боже, рано сходжати...
Бо злі ґаздове (хазяіни) понаставали,
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка тріски порскали;
Бо злі ґаздині понаставали,
В пятницю рано хусти зваряли,
А ми на лице золу виливали;
А злі дівойки коси чесали,
А ми до личка волося метали.

З сієї пісні ми бачимо, що Сонце обидилося як раз тією роботою, що молодиці мають за гріх робити в пятницю, бо од тієї роботи летить курява, костриця, нечиста пара и може запорошити й замазати ясне лице богині Сонця. Ще не так давно, при Мазепі, на Україні в Черніговщині при церковних процессиях водили простоволосу женщину з розпущеними кісми и коло церкви приносили ій дари. Така женщина звалась Пятницею. А що пятницю празникували на Україні в-рівні в неділею, те можна бачити з посланя царгородского патріярха в 1589 році до литовско-руских єпископів, котрим він забороняє святкувати пятницю на-рівні з неділею.

В християнізованих колядках атрибути богині Сонця перенесені на Богородицю, над котрою процвитає рожа, а з тієї рожі вилітає дивний птах. Червона рожа, як ми сказали попереду, означає сонце и показує, що сама колядчана Богородиця — то богиня Сонце.

В міфолоґії давніх народів ми бачимо міф про сонце все в чоловічому образі. В давній Индиі богом сонця був Индра, потім

*) Стеблів в Канів. пов.

Digitized by Google

Вішну, бог пишних рівних країв Индії. Вішну малювали молодим и дуже гарним, а поклонники ёго малювали собі на лобі між бровами червоний кружок, а над бровами білі смуги, може як знак сонця з промінем. Инкарнації божества на землі належали до Вішну, як до сонця, котре що-року умирає и що-року родиться. В Ирані богом сонця був Мітра, а в давній Греції сонце являється так само в чоловічих образах Геліоса, а найбільше и найвиразнійше в пишному образі молодої парубочої краси срібнолукого Аполлона. В християнстві всі прикмети бога сонця перенесені на Христа, „сонце правди, добротою краснійшого паче всіх человік, світ незаходимий“. В давній Руси так само мали сонце за чоловічий образ и звали Дажбогом, а в „Слові о полку Игореві“ Ярославна зве сонце господином: „слънце! всѣмъ тепло и красно еси.... Чему, *господине*, простре горячою свою лучю на ладѣ вои?“ В женскім образі міф про сонце ми знаходимо в литовскій міфології. Там говориться про сонце, як про місяцеву жінку: Місяць женився з Сонцем. Тогді була перва весна. Але Місяць полюбив Зірку и почав з нею женихатись. Сонце вхопило меч и розрубало ёго по половині, и од того часу Місяць стає щербатим. Женский образ сонця в теперішній українскій міфології спільний тілько з литовским міфом.

Богиня Зоря.

Зоря в колядках описується як панна, як дочка, малюється так, що по тим фарбам можна зараз впізнати в тій колядчаній панні богиню Зорю. Народня фантазия примітила найдрібнійші тіни в фарбах Зорі, вже не таких блескучих, як фарби сонця: в них менче золота, більше срібла, изумрудного блеску и перел. Так як на зорі падає роса, то народня фантазия не поминула и тієї прикмети зорі. В загалі ми бачимо такий тип богині Зорі: Зоря молода панна має собі милого. Вона ходила по саду, збирала павине піря, клала собі в рукав и з того піря зробила собі вінок на голову. Вона убрана в шовковий горсет, в роёву (?) сукню, в кордовані чижми (черевики), в кований пояс з срібними ретязями, в жовті чоботи з срібними підківками, в срібні та золоті перстені. В неї на шиї коралеве намисто, а голову накриває перлова тканка чи серпанок. Часом вона убирається в зелену сукню, в зелений вінок. Вінок на Зорі *трепіток* — вінок, котрий все тріпочеться*). Склавши

*) Чтенія И. О. Д. 1864, 1, 81, 85, 86.

Digitized by Google

до купи всі ті фарби, зелені, перлові, коралёві, більше срібні ніж золоті, ми неначе бачимо пишну зорю з перловим и зеленуватим блеском, з єі мигаючим світом більше срібним, ніж золотим. Червоне намисто на панні — то червоне небо на сході сонця, на зорі. Тим и богиня Аврора мала широку червону одежу и рожеві пальці. Зоря убирається в свій убір на господаревому дворі в світлиці, убирається до церкви в неділю рано, *до схід-сонця*, и хвалиться милому, щоб він прийшов до неі рано до схід-сонця в неділю: тогді він побачив би єі красні убраня. В одній колядці просто говориться, що красна панна у церкву ввійшла, як *зоря* зійшла, так и засяла*). В дуже поетичній картині описується Зоря, як вона жде свого милого: вона жде милого *з-під сонечка*, гатить гатки з дорогих шат, мостить мости, садить виноградні сади, вбирає сади паволоками, сіє по полю дрібним жемчугом. Тут описується пишна картина до сходу сонця, як на зорі, раннім ранком, поля обсипаються перлами роси, сади й ліси вкриваються дрібними росяними краплями, ніби дорогими паволоками. Од живучої роси ростуть и розцвітаються сади й виноград.**)

Так як на зорі падає роса, то богині Зорі в піснях дається багато таких прикмет, що стосуються до вина й води. Так в колядках співають, що красна панна стереже виноград, або просто вино в мисках: прилітають райскі птахи, дзьобають зелений виноград, розливають вино. То знов та панна садить виноградний сад, стереже в саду жовті яблука, яру пшеницю и разом мостить мости, гатить гатки; схвачується вітер, знимає з неі павиний вінок и заносить в Дунай, де ёго знаходить молодий рибалка и приносить ій.

Всі ті образи показують, що Зоря має стосунки до роси, до небесної води, котра падає на зорі на землю, ніби виливається з мисок, од котроі росте виноград и набирається соку, наливаються в саду яблука, в полі пшениця. В образі богині Зорі варті уваги національні українскі прикмети. Богиня Зоря являється в образі українскої дівчини селянки, а може й давнёі князівни, в горсеті, в намисті, в жовтих чоботах, в вінку з павиного піря. И тепер дівчата в Канівщині затикають голову павиним пірям, качуриними кучерями и гусячим пірям з воля, покрашеним зеленою восковою краскою. Така ніби й мала річ показує, що українска національність не діло вчорашнёго дня, бо міои складалися не в аби-який недавній час.

*) Метл. южно-рус. пѣс. 331.

**) Чтенія И. О. 1864, 1, 87.

Digitized by Google

Зоря в гимнах индуских Вед и в грецькій міѳолоґіі скрізь показується в женскім образі, як мати, як сестра сонця, як ёго жінка або коханка. Давні Греки думали, що Зоря сидить на золотому троні, убрана в червону та золоту одежу, и має рожеві пальці, як и в украінских колядках говориться, що красна панна сидить на золотому стільчику або тарельці, убрана в червоне намисто, в жовті чоботи або черевики. В литовскій міѳолоґіі рання зоря, Аушріне — дівчина, котра розпалює Сонцю огонь, а вечірня зірка, Вакаріне, гасить огонь и стелить Сонцю постіль.

Богиня Хмара.

Од богині Сонця и од богині Зорі треба одрізняти в піснях ще одно женске міѳичне лице, одну дівчину, бо вона має свої характерні прикмети, по котрим не трудно гадати, що та дівчина богиня Хмара або німфа небесної води в хмарах. Богиня Хмара зветься *білою дівчиною**) и все показується при воді: то вона пере ризи, котрі вітри вхопили и понесли на небеса, то пере сорочки на річці и бере відрами воду, — то вона пливе на синёму морі на кораблі, то беручи воду з Дунаю, падає в річку и пливе по Дунаю, або просто описується, що вона пливе по воді, тоне и подає руку, щоб ії виратували**). В деяких веснянках говориться про білу дівчину, що вона зносить воду цебром або решетом и гасить палаючу діброву або червону рожу. В тих усіх образах не трудно впізнати богиню Хмару, що пливе по синёму безкраёму небу, набирається води и заливає дощем, як з решета або з цебра, пожежу в хмарах — блискавку, або гарячу землю од палкого проміня сонця; набравши води, вона тоне в Дунаі, то-б то розходиться, зовсім пропадає в небі. В найповнійшій картині описується богиня Хмара, як дівчина шинкарочка. Зашуміла, задзвеніла зелена діброва, бо почула в собі дивного звіря, тура-оленя з десятьма рогами. На десятому розі стоіть терем, а в терему шинкує красна панна. Вона держить три напої: шумну горілку, солодкий мід и зелене вино. Одхиляючи кватирку, панна все поглядає в чисте поле. В той терем приіхали три Волошини: вони пили та все підмовляли з собою молоду шинкарочку. Ще вони не вивели дівчини з саду, а вже вчинили зраду: вели ії милю й другу а на третій стали спочивати, пустили коники пастись, а шинкарці

*) Труды Чубин. III, 181.

**) Чтенія И. Об. Д. 1864, 1, 80, 82, 89.

Digitized by Google

веліли ліжко стлати. Вона одказала, що мати її не віддала, щоб вона стлала ліжко під зелененьким явором. Волохи викресали огню, запалили сосну з верху до низу: чорна смола потекла на шинкарчине біле тіло.*) В сій картині описується богиня Хмара, котра сидить на небесних звірях-хмарах и звідтіль лле на землю дощ, котрий в міѳолоґіі зветься то медом, то вином, то кудрявим пивом. Зрада Волошина — то зрада бога Громовика, котрий розбиває хмару и розливає її чорною смолою, то-б то дощем на землю, запалюючи блискавкою небесне дерево — хмари. У давніх Индусів дощева хмара описувалась в образі повногрудої женщини, котру зражує Громовик; и в грецькій міѳолоґіі Аполлон ганяється за німфою Дафною, доганяє її, хапає руками, але вона в той час умирає в ёго обіймищах. В сих міѳах, як и в образі зради й смерти шинкарочки, описується розбиване літнёї хмари громом и счезане ёї в небесному просторі.

До одного типа з шинкарочкою належиться и та панна серед подруг и прислужниць, про котру говориться в одній пісні: вона пє солодкий мід, подруги вино, а прислужниці горілку, и разом з тим сама панна грає на органах, подруги на скрипках, а прислужниці на сопілках**). Такий чудний оркестр, не звісний на украінскій землі, певно вигравае на небі. Сама панна — то богиня Хмара, а ёї подруги и прислужниці — то индускі небесні музики и баядерки-апсараси чи хмари, котрі ніби танцюють на вітрі и шумлять в дощову годину. Ще описується в піснях одна дівчина, що живе в горах. До неї іде гарний хлопець, але вона переказує ёму, щоб він коней не томив, людей не трудив, бо вона сама прилетить до ёго по-над селом *чорною хмаронькою,* по-над дібровою *дрібним дощиком.****) Очевидячки, сама дівчина зве себе, хто вона така. Стоячи на дивному звірі, дівчина розчісує собі коси и просить, щоб на неї вітер не віяв и сонце не світило: вона не любить сонця, як хмара сама закриває сонце.

Зібравши до купи всі прикмети дівчини шинкарочки, ми бачимо, що в сему образі народ создав міѳ про богиню Хмару, німфу небесної води. Давні Индуси дивились на хмари, як на чудових женщин, що своїм молоком напувають землю, и як на дівчат, котрі звались *апсарасами.* Апсараси любили перекидатись коровами, и їх

*) Тамже 84, 87.

**) Труды Чубин. III, 402, 403.

***) Чтенія И. Об. 1866, 1, 611.

Digitized by Google

доіли *геній-гандарви**) и сам громовик Индра. Всі ті женщини держали в хмарах безсмертний напиток — *амріту*, як дівчина шинкарочка держить шинк з напоями на рогах дивного звіря. Греки перевели тих небесних богинь на землю, назвавши їх німфами, нереідами и наядами, котрі живуть в воді и співають чудові пісні. В украінскій міѳолоґіі богиня Хмара, зведена з неба на землю, стала русалкою в річках, криницях, на полях и в лісах, мавкою в горах и в печерах. Русалки и мавки люблять являтись при воді, люблять співати и платє прати, так само, як и богиня Хмара, небесна русалка.

Єще один певно найдавнійший образ хмари, зооморфічний. Дивна Змія лежала під білим каменем. Її стрів молодий панич и хотів зарубати. Змія проситься й обіцяє ёму стати в пригоді, як він буде женитися: помостити мости, поставити столи, поставити золоті стовпи, повішати шовкові килими и посвітити воскові свічки**). Змія робить ті самі дива, що бувають в час грому й блискавки, як небо заставляється столами й мостами, завішується килимами, то-б то хмарами. Золоті стовпи й воскові палаючі свічи показують на блискавку. Така дивна Змія — то хмара в час грому й блискавки. Сей образ хмари безперечно давнійший од людского образа богині Хмари и більше похожий на самого дивного звіря тура-оленя, на котрому живе и шинкує богиня Хмара.

Бог Громовик-воін.

Грім и блискавка більш од усіх небесних зъявищ звернули на себе ввагу народа в давні до-историчні часи. Страшна, грізна картина неба, и разом з тим така пишна, така благотворна для землі, наперед усёго зачепила фантазию народа и дала богатий материял для міѳолоґіі. Більше всёго грім и блискавка здавались народови війною, котру веде на небі якийсь бог в образі воіна. Зібравши все, що стосується до того лиця, розкидане в колядках повних міѳолоґіі, ми можемо намалювати таке лице бога Громовика. Громовик роду княжого и найбільше зветься Йваном. Він молодий панич, гарний, гордий и сміливий. Єго руки в залізі, а ноги аж горять сріблом та золотом. Він служить у гетьмана або в польского короля. Громовиків двір обмурований білими стінами з мідними жовтими воротьми. Серед того двора стоіть білий шовковий

---

*) Поэтич. воз. Слав. Афанасьева III, 121.

**) Труды Чубин. III, 440.

Digitized by Google

намет, в наметі стоіть золотий столець, а на стільці сидить Иван Княжевич, грається, підкидаючи три золоті яблука, и готує собі сагайдак. Кругом ёго двора стоіть сторожа и, побачивши ворогів, починає стукати в ворота. Вставши рано, Иван зсукав три свічки: при одній умив личко, при другій убрався, а при третій коника сідлав и виізджав у поле. У ёго сагайдак золотий и ясна шабля. Під ним кінь незвичайний: у коня золота грива, що вкриває ёго всёго, срібні копита, шовковий хвіст; він ухами слухи слухував, очима лічив зорі, срібними копитами лупав гору и збудував церкву з трёма вікнами. Мати виправляє ёго на війну и не велить ёму вихвачуватись поперед війска и не зоставатись позад війска. Молодий Иван на те не вважає, поперед війска коником грає, а позад війска мечем рубає, з сагайдака стріляє, та все наступає на ворожу Невір-землю, на турків, на татар. Він хоче з війском завоювати Бирви-город, чи Биж-город, у якогось царя Ворота. Иван ударив з війском на город, на золоту баню, полетів соколом, пустив коні дрібним дощиком, блиснув шаблями, як сонце в хмарі, и загремів стрілами, як грім у небі. Під ним кінь припав, золота грива прилягла. Він зробив ворота з щирого золота. В городі всі бігають, руки ламлють та раду рядять, що ёму дати. Винесли ёму миску червінців, він на те й не подивився; вивели ёму коня в наряді, він и не поглянув; вивели ёму панну в наряді, він на неі подивився, шапочку зняв и подякував. Ве ртаючись до дому, він везе з собою троякий напій: вино, солодкий мід и шумну горілку. Всі ёму бажають ща стя; в городі зіля, в дому веселе весіля.*) В такій поетичній грізній картині описується грім и блискавка.

Сам Иван росказує про себе, якого він роду. В колядках споминається дуже ясно про ёго рід. Иван, тогді як на ёго напали в горах розбійники, росказує ім на запитаня іх, якого він роду: що в ёго батько — ясний місяць, мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, брат — сивий соколонько.**) Сивий соколонько то дощева хмара, котра в міѳолоґіі часто показується птицею. Иван Княжевич, як можна дуже ясно бачити, то бог Громовик, бог блискавки й грому. Нічого нема простійшого нагадати картину війни, як дивлячись на небо в час грому й блискавки. Сама блискавка

*) Чтенія И. Общества 1. 61, 62, 63, 65, 68, 69, 1864. Метлинскаго пѣсни 334, 335. 337. 338.

**) Чтенія И. Общ 1, 53, 1864. Метл. пѣсн. 57.

Digitized by Google

похожа на огневі стріли, що летять з неба на землю. Народ український навіть вірить, що ті стріли входять в землю и через сім літ знов виходять наверх. Страшне тріщаня дуже похоже на стріляня з рушниць та гармат. Бог Громовик розбиває ворожий город — тоб-то чорні хмари. Та царівна, котру виводять ёму — то сонце, котре після дощу зъявляється на небі в усій красі. Ті напої, що Йван привозить з собою, то дощ, котрий иде зараз після того, як грім розібє хмару. Після дощу росте добре всяке зіля, а Громовик справляє весіля, бо картина розбиваня блискавкою хмари описується в давній индийській міѳолоґіі як весіля. Ще давні Арийці дивились на грім як на бога-воіна, котрий оплодотворяє богиню Хмару; из хмари лється на землю живущий и плодющий дощ.

В Ведах Индра, бог Громовик, описується воіном, з мідним и золотим оружем, а блискавка зветься золотими списами. Побіждаючий Индра своєю палицею розбиває городи Врітри, злого бога темних хмар и холоду, котрий зімою будує городи, запирає туди небесних коров, тоб-то дощові хмари, и держить там золото, тоб-то сонце. Индра проверчує небесні скелі, хмари, виливає на землю воду и засвічує на небі сонце. Він вічно воюється з Врітрою, бо Врітра встає и поправляється після кожної побіди Индри. Помагачами Индри в тій боротьбі служать Марути, вітри, котрі в колядках певне служать ніби сторожею Иванового двора й ёго грізним військам. Индра ще зветься подавачем харчи, так-само як и Йван-Громовик привозить з собою до дому три напої, як Илия пророк, котрий зайняв місце Громовика в фантазиі народа, возить по небі колачі, тоб-то дає землі родючу й плодючу силу. Грецький Юпитер так-само узброєний стрілами. В скандинавській Едді Один описується маючим блискучий спис, и ёго вороги, на котрих він тілько наведе свій спис, не втічуть од смерти. Один має золотий шолом, блискучі латй, восьминогого коня. Він страшенно летить на небі, а за ним біжить грізне військо. Грім — то шум від ёго оружя, а блискавка — то искри, що сипляться з мечів. Старославянський идол Святовита в Арконі мав при собі здорового меча. Для шануваня ёго держали в Арконі 300 узброєних воінів. Идол Руєвита мав при собі коло боків сім мечів, а восьмого держав у правій руці. На Білій Русі додержався переказ про Перуна, що він в лівій руці носив стріли, а в правій — сагайдак. Теперечки на Украіні Йван-Громовик зъявляється в схрістиянизованій формі. Народ росказує, що як гремить грім, то то Бог колачі возить, іздячи на небі, а чорт літає по-під небом и пе-

Digitized by Google

рекривляє, як той гуркає по хмарах. А Бог розсердиться та й пускає в ёго громову стрілу. Як тілько збирається на дощ, то чорти вже знають, и зарані ховаються в ліс, неначе вихри один за другим ховаються в ліс. Чорти ховаються під деревом, у дуплах, під звірями, навіть під чоловіком. А не знаходять вбитого чорта тим, що він розливається смолою, и смола входить в землю. Вбитому чоловікови Бог дає спасіня душі.*) Той чорт в народній фантазиі назначає собою дощові хмари, чорні як смола, котрі зараз розливаються дощем, як тілько загремить на небі грім и розібє їх блискавкою. Тим то селяне хрестяться, зачувши грім: вони одганяють од себе нечисту силу. Ті чорти, та темна сила, то — та давнійша Невір-земля, Вирви-город, про котрого співається в колядках, и котрий має в собі міфічного царя Ворота. Не трудно вгадати в тих прізвищах Вирви й Ворота зміняне йменя давнёго злого бога Вед — Врітри.

Громовик-пастух.

Окрім того, що Йван-Громовик описується воіном, він заявляється в народній фантазиі в поетичнім образі пастуха-вівчаря. З-за високоі гори виходить отара овець, як чорна хмара. Поперед отари виходить пастух, гордий, білий з себе, в сірій гуньці. Він підперезаний ужевкою або ожиною, а до ожини привязані три труби; одна золота, друга мідна, третя яворова або зуброва. Як затрубить він у яворову трубу, иде голос по всіх долинах, по лісах и по полях; як затрубить у золоту, иде голос під небеса; затрубить у мідну, иде голос по всёму світу. Раз вівчарь розгнівався на матірь и покинув ii, забравши череду. Переганяючи череду через камяний міст, він провалився з нею и потопив в воді свої вівці. Він жалкував не так за отарою, як за сивим конем, на котрому він объіздив три землі: турецьку, німецьку й угорську, котрий лупав копитами білий камінь и збудував церкву з трёма дивними вікнами.**)

Пастух-вівчарь — той-самий Иван-Громовик, тілько роздвоєний, як можна догадатись по тому, що він має достоту такого дивного коня, як и Йван Княжевич. Ще в Ведах хмари звались небесними коровами, котрих лихий бог Врітра займає в кріпості,

---

*) Поэтическ. воззр. Слав. А. Аѳанасьева 1. 265.

**) Чтенія И. Об. 1. 59, 60. 66. 1864. р. 1. 610. 1866. р.

Digitized by Google

а іх одіймає и вигонить звідтіль Индра-Громовик. Отара овець в колядках просто зветься чорною хмарою, виступаючою з-за гори. Сам вівчарь — білий и сидить на сивому коні, має блискучі золоті й мідні труби, бо він світле божество грому й блискавки. Ожина, котрою підперезаний пастух, то блискавка, все одно як та свічка, котрою підперезаний міоичний Христос, про котрого співають у колядках. Голос од ёго труб розноситься по всёму небі, по всій землі, бо то голос грому. В кінці всёго, одрізнившись од своєі матері, тоб-то од сонця, котре в колядках описуеться в женськім образі княгині-господині, пастух-Громовик провалюється на мосту и топить у воді череду, тоб-то розливає хмари дощем по землі и разом з тим тратить свого блискучого дивного коня, бо блискавка счезає, як тілько дощ з хмар розілється по землі.

Народня фантазия перенесла теперішніми часами характер пастуха-Громовика на св. Юрия, котрий іздить на білому коні. На Юрия на Україні и Білій Русі закопують кістки свяченого поросяти на полі на межах, святять поля й криниці, вважаючи на Юрия, як на бога родючої сили землі и плодючої сили товару, коней и овець. На Юрия и в Великороссії и в усій Славянщині є звичай кропити товар свяченою водою, правити молебні коло криниць и виганяти в поле товар свяченою вербою. На весняного Юрия там буває пастушнй празник. Пастухів подаряють пирогами, яйцями, молоком. В Болгарії и Сербії на Юрия ріжуть и смажать ягнят, надівають ім на голову вінок из квіток и зелені, до рогів ліпять воскові свічки и кадять ладаном. Образ пастуха-Громовика мабуть давнійший од образа Громовика-воіна, бо він скопійований з дуже давнёго пастушого становища українського народа. Пастух-Громовик підперезаний огудиною з ожини натякає на бит народа ще дуже патриярхальний, коли може українські вівчарі й справді підперізувались ожиною або ужевкою. Ужевка одначе служить символом блискавки, бо похожа на гадюку й ужа, в образі котрих народи споконвіку зъявляли собі блискавку. Тепер на Україні народ говорить про святого Юрия, що він з в і р я п а с е,*) тоб-то вовків, а вовків зве Юровими собаками. Рядом з св. Юрием народ на Україні становить и другого вовчого пастуха, П о л і с у н а або Лісовика. Полісун гонить вовків туди, де народи воюються один з другим, и жене іх пугою. Він так ляскає тією пугою, що ії чуть дуже далеко. Се ляскання пуги — то грім. Полі-

*) Приказки Номиса. 10.

Digitized by Google

сун и св. Юрий становляться рядом и мають однакову роль, як роздвоєний образ пастуха-Громовика: давнійший и пізнійший схристиянизований. Народ росказує, як були собі два брати: один богатий, а другий бідний. Раз бідний виліз на дуба ночувати. Коли так як опівночі бачить він: якийсь чоловік жене силу звіря, а позаду другий чоловік іде на возі. То були Лісун и св. Юрий. От пригнав Лісун звіря, та як раз під того дуба, де сидів чоловік. Св. Юрий почав розділяти окрайці хліба, що були на возі. Один окраєць зістався на возі. Св. Юрий оддав ёго бідному та й каже: „се тобі Господь дав щастя! З сёго окрайця ти вже певне що розживешся.“ И справді, бідний ніяк не міг ззісти того окрайця. Що ззість, то на завтра знов и приростає та й стане таким, як и був. Позавидував богатий брат бідному, пішов та й сів на дубови, на сомому вершечку. Лісун и Юрий пригнали вовків. На той час не стало одному вовкови хліба: Юрий звелів ёму ззісти богатого брата. Народ вірить, що вовки бігають тічками тілько до Водохреща. Як тілько на Ордані вовки зачують стріляня, то й розбігаються. То назначує, що зимові хмари повинні розбігтись и счезнути, як загремить на небі перший весняний грім.

Громовик-хліборób.

В колядках бог-Громовик описується ще в третім образі: як орач якоісь незвичайної ниви. Якийсь господарь, певне бог світа й блискавки й грому, має поле не-міряне, не-оране й не-сіяне. Ёго міряли три господареві сини списами, орали шаблями, волочили струсовим пером и сіяли яру пшеницю. Само поле описується, як угорська земля, поорана й засіяна, заволочена павяним пером, обгорожена ясними мечами од злоі тучи. На тому полі оре золотий плуг шістьма половими волами з золотими рогами. На волах ярма тесові, кедрові, а занози мідні. За тим плугом ходить сам Господь. Св. Петро поганяє воли, а Мати-божа носить золоте насіня. На тому полі вродило насіня — зелене вино, стеблосрібло, золотий колос. Женці наклали на полі снопів як дощу, кіп як зірок на небі; возільники возили як чорна хмара, складали скирти як гори. Сам господарь став меж копами як ясний місяць меж зорями. А поверх тих скирт сидить птиця сокіл, дивиться на синє море, на всю землю.*) Таке пишне поле, та угорська земля, то — небо, котре в міѳолоґіі часто показується полем засіяним зо-

*) Чтенія Имп. Общ. 1. 8. 16. 17. 57. 1864 р.

Digitized by Google

лотим насіням — зорями. Господь и св. Петро — то тілько подвійний образ Громовика, котрий оре ниву, тоб-то небо, своїм золотим плугом, золоторогими волами. Воли служать образом небесних хмар, а золотий плуг образом блискавки, котрою й справді Громовик ніби поре небо на всі боки, заволікуючи павяним и струсовим пірям. Піря нагадує птиць, в образі котрих показуються часто в міѳолоґії вітри, ніби заволікуючі небо. Мати-божа, розсипаюча золоте насіня, то богиня Хмара, бо те насіня просто називається зеленим вином, а вино в колядках назначує собою дощ. Снопи, копи, скирти — то зорі й хмари, котрі вкривають небополе літнёї пори як копи й снопи. Сокіл поверх скирти та кіп — то сонце, що озирає все море, всю землю, бо в образі сокола в колядках часто описується сонце.

Грім и блискавка в образі ораня и сійби — се все було звісно и в инчих народів. Скити-хліборобы вели свій рід од менчого сонцевого сина. Раз з неба упав плуг з горячого золота з золотим ярмом. Два старші сонцеві сини, взявшись за той плуг, попекли собі руки. Тілько менчий син зумів орудувати тим плугом, а через те він став царем у Скитів.*) Грецький Язон орав поле мідними волами, котрі дихали полумям, и засіяв ёго драконовими (змієвими) зубами, з котрих повставали воіни. Одна великоруська билина росказує про Микулу Селяниновича, котрий орав позолоченим ралом. Украінський переказ про Кирила Кожемяку росказує, що Кирило, побивши змія, запряг ёго в плуг, проорав ним борозну до моря та й утопив ёго в морі. В другім оповідані росказується, як зъявився страшний змій, и ёму давали по хлопцеві з кожної сімьі. Дійшла черга и до царського сина, и ёго одвели до змія. Тоді янгол явився ёму и навчив ёго говорити „Отче-наш“, звелівши втікати од змія та все говорити молитву.

Три дні и три ночи втікав царевич и вже не міг далі бігти. Він побачив залізну кузню, в котрій св. Гліб и Борис кували первий плуг для людей. Вони вхопили змія, запрягли в плуг и проорали борозну, котра й тепереньки є під Киёвом и зветься „Змієвим валом“. Таких валів є доволі на Украіні. Прикмету Громовика-хлібороба украінський народ потім переложив на Гліба й Бориса и на Паликопу, а трохи и на Илию пророка. В день тих святих люде бояться жати, щоб грім та блискавка не спалили кіп на полі. Украінці вірять, що сам Бог дав перший плуг Адамови, а Єві — кужіль, вигнавши іх з раю. Зъявляючи собі грім и

*) Поэтич. воззр. Славянъ, А. Афанасьева 1. 558.

Digitized by Google

блискавку в образі ораня й сійби, український народ обставив празник Коляди всіми прикметами сійби й ораня. На кутю на Покуті ставлять снопи жита, а в Галичині кладуть на стіл чересло од плуга, щоб кроти й миши не псували хліба, навіть ходять перед Новим-роком по хатах з плугом. Звідтіль вийшов и звичай на Новий-рік посипати зерном в хатах. Народ злучив ті обряди, нагадуючі на сійбу й ораня, з часом повертання небесних світил з зими на літо.

Громовик-ловчий.

В колядках бог Громовик описується ще в образі ловчого, котрий іздить на лови з хортами й соколами. Молодий Иван встав раньше, ніж заспівали півні, забрязчав луком и побудив своіх братів. Він звелів ім сідлати коні, скликати хортів и іхати на прогулянья, на полюванья. Взявши з собою хортів и трёх соколів, він виіхав на поле, пустив коня в поле, хортів у ліс, а соколів на озеро. Кінь вернувся и привів ціле стадо, хорти привели куницю, а соколи принесли рибу. Часто описується в колядках, як Иван ганяється за якимсь чудним звіром туром-оленем з девятьма рогами. Такий дивний звір нагадує нам того звіря-короля, котрого Громовик-воін полонивши привязує до сідла, тягне по чагарах, веде попід жаром и по жару; король-звір попік собі ноги, з ёго потекла кров и позаливала сліди.*) Сей дивний рогатий звір певно давнійший од колядчаного й щедрівчаного короля: він ёго прототип; він образ грізних хмар, котрі розбиває Громовик, тягне іх по небесних чагарах-хмарах и по пожарищу-блискавці; а кров короля — то дощ з чорноі хмари, котрий заливає небесну пожежу. Часто Иван на ловах прицілюється стріляти сокола на дивному дереві; и звір тур, и сокіл промовляють до ёго, просять не стріляти на іх. Звір дає своі роги, а сокіл обіцяє стати в пригоді. Иван промовляє до братів, що він у ліску назпав куну в дереві и *панну в терені*. Братам обіцяє дати куну в дереві, а собі хоче взяти панну в терені. Потім з ловчого він знов стає воіном, розбиває город з золотими ворітьми и якогось царя Ворота и бере собі панну**).

---

*) Труды Чубинскаго, III. 270.

**) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1, 2, 62, 154; 1866 — 1, 604; 1864 — 1, 48.

Digitized by Google

В образі Йвана ловчого и в картині ловів ми бачимо міѳ про грім и блискавку з дощем и хмарами. Образ для міѳа народ узяв з княжого бита, з ловів давніх українських князів з хортами й соколами. Соколині лови на рибу переносять нас на далекий азийський схід. И тепер в Китаі на річках и по-над морем ловлять рибу приученими до того птицями, котрих сажають цілими рядками на дрючках над водою. Думка намалювати грім и блискавку в формі ловів певно з'явилась в народі в той давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства. Летючі хмари в арийській міѳолоґії описуються стадами, чередою, звірями, птицями и навіть рибою. В образі дивного звіря тура-оленя з девятьма рогами не трудно впізнати дощову або снігову хмару, котру розбиває грім и блискавка. Міѳ про дощову хмару з громом в образі ловів рідко трапляється в давній міѳолоґії арийських народів и розвився вповні тілько в німецькій міѳолоґії. В німецькій міѳолоґії росказується саґа про *дикі лови Водана*. Тихої ясної ночи часом зразу схвачується страшний шум, гам, свист; місяць темніє, вихор свистить, дерево ламається й падає на землю, и на повітрі в бурі летить дикий ловчий Водан на білому як молоко коні; з кінських ноздрей пашить полумя; на Водані широкий бриль, а одежа ёго широко метляється по вітру. Саґа росказує, що дикий ловчий часом іде на лови на огневому возі кіньми, що пашать полумям, як и наш громовик св. Илия іздить по хмарах возом. Ёго погонич ляскає батогом, а з батога сипляться искри як блискавка. За поіздом бородатого Водана летять птиці ворони, як за Иваном ловчим летять соколи, бо ворона птиця бога Одина, як у нас сокіл грає міѳичну ролю при світлих богах. За поіздом біжать, гавкають и виють чорні собаки. Водан полює на коней, оленів и свиней, а часом гониться за повногрудою дівчиною, достоту так, як Иван ловчий ловить коней, тура-оленя, куниць, рибу, а в кінець усёго назнає панну в терені, розбиває город и бере в полон дівчину. Иван ловчий, що добуває панну в терені, то бог Громовик, що розганяє хмари на небі, очищає небо и виводить на чисте небо богиню Сонце.

В колядках описуються ще особливі міѳичні типи мужеський и женський: іх спеціяльність грати, красно співати и танцювати. Иван, горде паня й царське детя лежить на білій постелі або сидить на золотому стільчику, серед шовкового білого намету на широких луках; сидячи оттак, царевич грає на виграни й красно співає. До ёго приходять три панни з Відня, всі в золоті й сріблі, и питають, хто навчив ёго на виграни грати й гарно співати.

Digitized by Google

Царевич каже, що ёго навчила стара ненька, три рази в ночі встаючи, купаючи в вині та в меду, напуваючи солодким медом, забавляючи червоним яблучком и вишвикуючи швидким пруточком*). Княгиня Иванко вміє не тілько грати, але любить и танцювати. На луках горить терновий огонь, а кругом того огню ходить широкий танець; в тому танці ходить княгиня Иванко, носить сокола на голові, в правій руці водить коня, а в лівій держить гусла. В колядках споминається ще й одна дівчина, похожа на Ивана княжа. Та дівчина танцює в світлиці перед Перемишльским паном; на ій руда сукня, шнуровані чобітки, кований пояс з жовтими ретязями и золотими ключами. Ії золотий перстень без огню горить, а навяний вінок без вітру шумить**).

Сі міѳи про співаків, музик и танцюрів ми зрозуміємо з міѳолоґії давніх Индусів. За индийським громовиком Индрою, тогді як він ишов на войну, ишли слідком Гандарви, небесні співаки, и Апсараси, небесні баядерки. За Индрою йшли на войну и Марути, убрані в блискучі панцирі. З оружьєм в руках, вони летіли в бурях по небу на возах запряжених антилопами. Упившись медовими напоями, вони помагали Индрі на війні, кидались в битву, одмикали небесні гори, доіли небесні корови и славили побіду Индри, співаючи голосну пісню хвали, од котроі двигтіло небо й земля, розлітались хмари и розпадались гори. Всі сі міѳичні співаки й танцюри — то вітри й бурі и хмари, що бувають разом з громом; самі іх співи й танці — то метафора шума вітра й хвилюванья хмар на небі, котрі ніби танець танцюють кругом Громовика Индри. В колядчаному княжаті Іванові не трудно впізнати якогось світлого бога, може роздвоєного Громовика. Ёго вчила співати мати не в день, а в ночі, бо в ночі чутнійший буває шум вітра в тихій хаті, коли гудінья й свист вітра часом виразно нагадує музичні голоси. Мати купала Ивана в меду, пестувала вином и медом, а ті напоі бувають в міѳолоґії метафорами дощу, так як з громом и вітром разом ллється на землю дощ. Самий швидкий прутик и червоне яблучко служать знаками швидкоі блискавки на небі. Оригинальна картина тернового багатья на луках, кругом котрого ходить широкий танець, в котрому танці ходить княжа Иванко з соколом на голові, з конем в одній руці и гуслами в другій. Та картина міѳолоґічна дуже нагадує купальскі огні при воді, де палили терен як символ небесного огню а найбільше

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1, 65; 1866 — 1, 610.

**) Тамже — 71, 94.

Digitized by Google

блискавки. Широкий танець, де певно було багато людей, переносить нас в давню давнину, коли може ще Українці танцювали кругом того багатья, як Греки танцювали кругом идолів, як жиди танцювали кругом золотого теляти. Ходити в танці з конем в одній руці, з гуслами в другій и соколом на голові — в звичайнім биту то невидана й нечувана річ, и більше всёго в усій тій картині можна бачити образ небесного огню в час грому, кругом котрого ходить широкий на все небо танець небесних хмар, а меж ними ходить якесь міѳичне божество, може сам Громовик. Сокіл на ёго голові показує, що то божество світле, як и сам сокіл символ бога Громовика. Ще в давній Индиі малювали богів з птицею в руках и на голові, як и у нас малюють Бога и Христа з голубом над головою, зводячи до купи раншу и пізнійшу ѳорму божества, тогді як египетські боги малювались просто з звіриними й птичими головами, певне на переході од зооморфичних міѳіѣ до антропоморфичних. И над колядчаною Богородицею в церкві процвітає рожа, а з тієї рожи птах вилітає; в одній колядці вона описується з соколом в руках.*) Гусла в руках княжати Иванка служать знаком або шума вітра, або громового гуку на небі. Ивана княжевича можна мати за одно лице з богом Громовиком, тим богом Посвистачом, котрому в одній думі дружина молиться, щоб він добру годину дав, моря не турбував**), або з давнім богом Стрибогом, або з Орфеєм, співаком и музикою давнёі грецькоі міѳолоґіі. Ті дівчата, що приходять з Відня, що танцюють перед Перемишльським паном в вінку, що без вітру шумить — то певно истоти апалогичні з индийськими небесними баядерками Громовика Индри. В загалі треба сказати, що в міѳолоґіі усяких народів всі духи, всі боги вітра, бурі, вихра й хмар, німфи, сирени, пікси, ельфи, віли, наші русалки й відьми — всі вони люблять пісні, музики й танці. Образ колядчаного Ивана княжевича, музики й співаки, ми знаходимо тепер в водяному дідькові, про котрого народ росказує, ніби він в ночі виходить з води и співає пісень, а люде підслухують та й собі вчаться од ёго. В деяких селах на Україні називають ті пісні, що іх співав дідько в ночі, и дівчата не співають тих пісень, маючи за гріх іх співати. Крутінья вихра й дощ народ зве танцями на чортячому весілы, а самий вихор зве чортячим весільем. Коли дощ иде при світі сонця, то народ каже, що то

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 47.

**) Записки Куліша I. 176.

Digitized by Google

чорт видає дочку заміж, або що чорт жениться з відьмою. Танці, співи й граньє княжати Ивана ще більше підперають думку, що він міфичний образ.

Богиня Весна.

Богиня Весна в народніх піснях описується в образі дівчини такими ясними й розкішними фарбами, в таких ясних формах, що в кількох віршах народня фантазия намалювала цілу картину весни. В веснянках так описується дівчина Весна. Ишла вода лугом, а коло того лугу була стежка; тією стежкою йшла дівчина; вона вмивалася водицею, втиралася червоною китайкою, повіспла червону китайку на морі, посіяла жемчужину на полі, поставила золоті стовпи, а на стовпах помостила для свого милого срібні мости. Дівчина просить: як буде йти до неї милий, щоб замаяла китайка на морі, зацвіла жемчужина в полі, засьяли золоті стовпи, забрязчали срібні мости.*) Тут ми бачимо цілу картину весни. Вода з річок розливається по лугах; на сході або на заході мають хмари, червоні од весняного промінья сонця; сьяє як жемчужина сонце серед неба; на небі блищать золоті стовпи й срібні мости — веселка, білі хмари, стовпи з ясного промінья сонця; в той весняний час гремить и брязчить на срібних хмарах милий Весни — бог Громовик. Про весну народ співає ще в час повертанья сонця з зіми на літо, на празник Коляди. В колядках народ уже співає про квітки, про ластівок, про зозулю, як на Христове Різдво янголи божим духом ріки облили, як сади зацвіли и розвивалися, як прилетіла ластівка, як зозуля закувала в садочку до схід сонця и шукала, де б собі гніздечко звити; хотіла звити гніздо в лісі на ліщині, та побоялась людей; хотіла звити гніздо над річкою, та побоялась, щоб вода не затопила гніздечка; звила собі гніздо в господаревому саду, щоб рано кувати и будити господаря. В колядках говориться, що вже корови потелилися половими жовторогими бичками, кобили пожеребилися воронимн білокопитими золотогривими коніками, вівці покотилися круторогими баранцями та ще й близнятами, роі вже пороілися**). В великодніх чи волочовних колядках на Білій Русі весна описується, як *славная пані череватая*, що зачерилась на трёх синів: на

*) Малорусс. сбор. Мордовцева, 351.

**) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 16. 32. 78. Безсонова бѣлорусс. пѣсни, 21.

Digitized by Google

пашничка, конюшка и земчика. Сини просять у Бога, щоб уродило жито, щоб напаслися коні, и щоб пороїлися бджоли.*) Певно та міфічна черевата пані колись безпосередно родила жито, траву й виводила роїв; не дурно ж вона рівняється в колядці до виловатої верби, самого плодючого дерева. В декотрих місцях на Україні справляють празник Весни; так в Пинщині найкращу дівчину обвірчують березовим и кленовим гільєм и водять по селу. Та дівчина зветься „Кущом“, а в Полтавщині „Тополею.“ Празник Весни справляли на Зелені Святки.

Весняні играшки.

Весною, починаючи од Великодня, дівчата и хлопці граються в весняні играшки и при тім співають веснянок. Всі весняні играшки вигадані на міфічній основі: вони стосуються до світлих и темних небесних сил; в іх ми бачимо копию з того, що діється весною на небі и на землі. Можна гадати, що в давні часи весняні играшки були початком религийного культа, а може й самим культом, котрий в християнські часи став играшкою, як деякі язическі давні боги стали навпісля нечистою силою. Не дурно ж весняні играшки молодіж справляє на цвинтарі й кругом церкви и починає на самий Великдень.

У всіх весняних играшках ми примічаємо три головні форми руху дівчат и хлопців: кружковий, поплутаний и рух двох противних рядів. Найлюбійша фигура руху в весняних играшках кружкова. Дівчата и хлопці беруться за руки, роблячи кружок, крутяться доконечне за сонцем и співають веснянок. Так грають в *Короля*, *Кострюба*, *Яшура*, *Зайчика* й *Перепілочку*. В декотрих играшках дівчата и хлопці сплітаються руками, ставлять на руках хлопчика або дівчинку и так ходять кругом церкви, як на приклад в *Володарі*. Кружкова форма весняних играшок то копия руху небесних світил кругом неба. Прототипом всіх весняних играшок кружкової форми, де найяснійше виявляється міфічна идея, можна назвати играшку в *Короля* чи в *Царенка*. Дівчата й хлопці беруться за руки и роблять кружок чи *город* крутячись за сонцем. Серед города стає дівчина и зветься *царівною*, а за городом ходить парубок и зветься *царів син*. Дівчата співають, щоб царенко приступив близенько, поклонився царівні низенько, узяв ii з ряду. Таку саму тему ми бачимо в тих ко-

*) Бѣлорусс. пѣсни Безсонова, 5.

Digitized by Google

лядках, де Громовик Иван царевич руйнує ворожий город царя Ворота и добуває собі царівну. Дівчина *царівна* — то сонце на небі весняної пори, а *царів син* — бог Громовик, що розбиває зімові хмари и визволяє сонце. Кружковий рух в *Королі* кругом дівчини-царівни пригадує той широкий танець на луках, кругом тернового огню, в котрому ходить міфічний княжевич Иванко з соколом на голові и з гуслами в руках. Може в давні часи дівчата й хлопці славили в веснянках само сонце и вже послі натомість почали ставити дівчину-царівну.

В другому роді весняних игрaшок ми бачимо фигуру руху покручену, як на приклад — в *Кривому танці*, в *Романі-зілі* и в инчих. В *Кривому танці* забивають в землю три кілки на три угли, беруться за руки в два ряди и крутяться поміж тими кілками. Такий рух, де нема ладу й кінця, як співають при *Кривому танці*, пригадує нерегулярний и неодпаковий рух хмар на небі, як вітер гонить їх то в один бік, то в другий, а часом и так, що спідні хмари йдуть в один бік, а верхні в другий. В *Кривому танці* дівчата співають про вінок; той вінок ве дівчина и вішає в теремі (або в терені) на дереві, на золотому кілку, на шовковому шнурку. Дерево в теремі то мирове дерево серед світа з золотим верхом, з соколиним гніздом з верху, як воно описується в колядках; то хмари на небі з золотим сонцем зверху, з дощовими шнурками, а самий вінок то сонце, що висить на небі вище од хмар. В других весняних игрaшках з покрученим рухом, як на приклад в *Шумі*, співають, що мати якоісь дівчини *сплела ліс, сплела сито-решето*, щоб дівчинине зілья зелене було; а в *Дібрівоньці* співають про дівчину Настечку, котра гасила палаючу діброву, носячи воду цебром та решетом. Сі образи ясно показують, що при игрaшках з поплутаним рухом співають пісні в честь богині Хмари, котра заплітає небо ніби лісами, плете з хмар сита́ й реше́та, точить воду з хмар ситом-решетом, то ллє, як з цебра, щоб на землі росло зелене зілья.*) Саме слово *Дібрівонька*, як зветься игрaшка, вже показує, що в веснянках славлять небесні дібровн-хмари, де буває шум од вітра, а слово *Кривий танець* натякає на ті танцюристі міфічні образи богинь хмар, котрі в Индусів звались апсарасами. По цім усім прикметам можна сказати, що весняні игрaшки з поплутаним рухом колись грали для слави небесної нимфи, богині Хмари.

*) Тим то в піснях часом ліплять докупи такі образи, котрі ніби ніяк не стосуються один до другого, и котрі можна вияснити тілько з міфів, як на пр.: „Дала мені мати сито-решето, щоб моє зілье зелене було!“

Digitized by Google

Є ще весняні играшки, що стосуються разом до хмар и до весняного сонця, як на приклад играшка *Володарь* и инчі. В *Володарі* дівчата сплітають з рук тин и садовлять на тину хлопчика, співаючи про *Володаря* або *Воротаря*. Од якогось царя до *Воротаря* прийшли слуги, самі по коліна в болоті. И кричать під воротьми, щоб він одчинив ім ворота. Слуги везуть дари: сріблo, золото и ярі бджоли. Ім кажуть, що тих дарів мало, а вони обіцяють дати мале, мизине гетьманське детя, все в сріблі, в золоті, вкрите чорним оксамитом; воно біле, в червоних чоботах, сидить на золотому креселку, грається червоним яблучком, крає ёго золотим ножиком. В однім варіянті слуги додають молоду дівчину в сріблі, в золоті та в рутяному віночку.*) Заплетені руки пригадують поплутані хмари, а міфічний хлопчик зовсім має аналогию з колядчаним княжевичем Иваном. Мале гетьманське детя описується в веснянці достоту такими фарбами, як и в колядках та щедрівках Иван княжевич, котрий так-само любить сидіти на золотому стільчику, и бувши детям, грався и підкидався червоним яблучком. Те мизине детя або сонце або сам бог Громовик в детячому зрості, так як весною блискавка й грім и само сонце тілько що починає показувати свою молоду, сливе детячу силу на небі. В тому, що детя вкрите чорним оксамитом и має слуг, по коліна в болоті, ми бачимо, що сонце й блискавка затемняються весною чорними хмарами, котрі здалися народній фантазиі чорним оксамитом и болотом. Слово *Володарь*, може й взяте з историі, переиначене з слова *Воротарь*, котре близче до царя Ворота в колядках, аналогичних з веснянками. Іх аналогия дає право думати, що колядчаний царь Ворот змінився в веснянках на царя Воротаря. И Воротарь и Ворот то царі якогось ворожого города, котрі держать у себе якесь ясне срібне та золоте божество. В іх можна бачити давнёго индийського лихого Врітру, бога холода й темних сил, ворога світлого громовика Индри.

Третя фигура руху в веснянках — в двох противних рядах або купах, як на приклад в *Жельмані*, в *Шумі*, в *Прісі*. З тих двох таборів и з пісень, де можна вловити неприятельскі мотиви, ми бачимо, що якийсь ворожий дух розділяє дві лави. В *Шумі* дівчата лають хлопців за те, що вони не женяться; в *Жельмані* одна половина чепляється з сватаньем, а друга дає одкоша́. В играшці *Выступень* дівчата соваються одні до других з кулаками.

---

*) Вѣстн. Европы, 1874. 587.

Digitized by Google

В сёму третёму роді весняних играшок ми бачимо образ змаганья и боротьби на небі темних зімових сил з світлими весняними.

В инчих весняних играшках и веснянках поетично описується й виспівується вся весняна природа в своіх трёх царствах, виспівується коханья, що весною пробуджується виразнійше в серці чоловіка. Так дівчата беруться за руки в довгий рядок и обкручуються кругом одної дівчини, що стоіть на одному місці, приказуючи: „избий, Бѣже, качана,“ показуючи, як вбивається в головки капуста; то показують, як вються зелененькі огірочки, то співають про коренистий и головистий мак, про горошок, що вється в стрючки. В веснянках и в играшках описуються пташки и звірі: перепілочка, горобчик, квочка з курчатами, заячик, коза, ящур. Дівчата співають про коханья, граючи в *мужа й жону*. В весняних играшках знаходимо легеньке натяканья на фаллюса в играшці *Тикало*, де одна дівчина кидає тихенько паличку в пелену котрій небудь дівчині, а друга дівчина повинна одгадувати. Весна була богинею найлюбіщою, наймиліщою найбільше для дівчат та хлопців, як теплий час гулянок на дворі и поетичний час коханья.

Купайло.

Давній язическый празник *Купайла* народ переніс тепер на празник Ивана Хрестителя (проти 23. Червця), може тим, що само слово хреститель підходить до слова Купайло, як слово хрестити підходить до слова купати. Само слово Купайло вийшло певно од того, що ясні літні небесні сили, сонце, блискавка й грім спільними силами ніби купають землю, даруючи ій найбільшу в час празника Купайла родючу силу, а може й од того, що на празник Купайла люде купались в воді, віруючи в чудову ii силу, як и тепер в Великороссіі купаються в ополонках на Водохрещья, віруючи в велику чудотворну силу води.

Ніч на Купайла дуже значна для українського народа. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Ростюча й плодюча сила землі доходить до найвисшого степеня. Хліб починає спіти, трава й всяке зілье стоіть в цвіту. Земля пишно убрана зеленим листом; нігде не видно жовтого листочка. Вода в річках ще не висихає од літнёі жари. В купальску ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева искра; цвіт папороті стережуть чорти, відьми, вовкулаки и всяка нечиста сила. Лихі люде в той час роблять на полі закрутки з хліба. В ту ніч відьми ходять доіти корови. Селяне кладуть на

Digitized by Google

вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відем и всякої нечистої сили. Щоб молоко не дісталось відьмам, хозяйки злучають на ніч телят з коровами. В той день ходять по землі русалки, и дівчата цілий день носять під пахвами полинь, щоб не причепились русалки. Дівчата йдуть в поле зберати всяке зілья, вють з ёго вінки й ворожать про свого милого. Одну дівчину садовлять у лісі в яму, завязують ій очі и дають в руки вінки з свіжого й сухого зілья. Та дівчина зветься Купайло. Побравшись за руки, дівчата ходять кругом неі и співають пісень. Кому Купайло дасть вінок з свіжого зілья, та дівчина буде щаслива в парі, а кому дістанеться сухий вінок, та буде нещаслива; кого ж Купайло піймає, та дівчина не вийде того року заміж. В купальску ніч дерево переходить з одного місця на друге, говорить шелестом листу. Всі звірі й зілья розмовляють між собою. Усяке зілья в ту ніч наберається незвичайної сили, и знахорі зривають ёго для чарів. Страшна сліпа змія мідяниця розкриває очі, нападає на людей и пробиває іх наскрізь. Такі чуда й дива діються в купальску ніч!*)

Празник Купайла на Украіні справляють з такою обставою, в котрій вповні додержався до нашого часу давній язическький обряд. На Купайла дівчата й хлощі роблять куклу з віників, з соломи, кропиви й шипшини, а найчастійше з чорнокленка; іі вбірають в квітки, в стрічки, в вінок и ставлять над водою. Та кукла зветься *Мареною*. Потім роблять другу куклу з соломи, вбірають у вінок, в сорочку, плахту й намисто и ставлять рядом з *Мареною*. Друга кукла зветься *Купайло*. Часто беруть гільце з чорнокленка, обвішують ёго вінками, стрічками и те гільце звуть *Мареною*.**) Під тим гільцем ставлять куклу *Купайла*. Перед Мареною й Купайлом ставлять стіл з горілкою й закускою, розкладають огонь, и дівчата й хлощі, побравшись за руки, скакають через огонь и співають купальских пісень. Тим часом хлощі закрадаються, однімають Марену, розривають и розкидають іі або топлять в воді. Дівчата не сердяться на іх и знов роблять другу Марену, докоряючи парубкам, що вони вкрали не любу Марену, а ту, що дівчата навмисне виставили, щоб піддурити хлощів. Після того дівчата розламують Марену, беруть по гілячці до дому и кидають на грядку в огірки, бо кажуть, що од того лучче ростуть огірки.

---

*) Труды Чубинскаго, III. 123, 125.

**) Афанасьевъ. Поэт. воззр. Слав. III. 720.

Digitized by Google

Після всёго Марену кидають в воду, а з нею часом топлять у воді й Купайла.

Ні один народній обряд не переносить нас в таку давню старовину, як обряд Купайла. В обряді Купайла додержалась до нашого часу ціла язическая служба богам. Перед нами стоять два идоли: Купайло й Марена; перед идолами стоіть стіл з жертвами, коло стола святий огонь; кругом огню дівчата й хлопці справляють празник танцями й піснями. Два идоли показують, що празник святкували двом міфічним божествам або двом групам богів. В празникових обрядах мають роль два елементи: огонь и вода. По тому ми можемо сказати, що купальске свято справлялось двом богам: богині Сонцю й богині Хмарі, нимфі дощу.

Купальске багатья дуже давня річ в міфолоґії народів: про ёго знало не тілько Арийське племя, ёго знали й Симити. Ёго скрізь розкладали над водою, на горах, на полі и навіть в городах. Ще не так давно, в XVII. віку, палили купальске багатья в Парижі й Меці. Серед міста на майдані клали дрова, вбірали листом та квітками; мер перший запалював багатья. В Німечині и на Пиринеях купальске багатья благословляло само духовенство, и купальске свято справляв не тілько простий народ, але й шляхта и князі. Молодіж убіралась в вінки й танцювала кругом багатья; старі й молоді скакали через огонь и переносили дітей, щоб набратись здоровья. З багатья брали до дому вуглья й головешки, для ліків од хороби й чарівництва. Купальске багатья народ палив в честь сонця для знаку ёго найбільшої сили на землі такої благотворної, котра дає родючість и плодючість всій жизні в природі.

Та кукла, що зветься Купайлом, була в давні часи образом богині Сонця. Кукла Купайла в дівочому убраны, в намисті, в сорочці и в вінку дуже нагадує тих міфічних дівчат, про котрих співають в колядках. Хоч граматичний рід слова Купайла середній, одначе в одній пісні трапляється воно в женськім роді:

Купала наша, Купала!
Заграло сонечко на Йвана.*)

В купальских піснях слово Купало стоіть рядом з сонцем:

Ходили дівочки коло Мареночки,
Коло мого вудола (идола) Купала;
Гратиме сонечко на Йвана.

В других купальских піснях співають про сонце в образі печі, котру везуть через село, обтикану зорями й деркачами**). Піч

*) Труды Чубинскаго, III. 217.
**) Труды Чубинскаго, III. 216.

Digitized by Google

серед села то сонце серед неба, а деркачі то ёго промінья, похоже на деркачі.

В одній купальскій пісні співають про *полелó*, що летіло через село, стало спочивати на одній хаті и запалило хату. Огневе *полелó* то або сонце, що спочиває на небі и запалює промінням все небо, або блискавка, що потрапляє в хати й часто запалює іх. И сама міѳична змія мідяниця, що прозирає на Купала й пробиває чоловіка наскрізь, не що инче, як страшна сила блискавки, котра часто вбиває людей на смерть. Співаючи купальскі пісні в честь сонця, народ не забув у піснях грома й блискавки, близьких до сонця по своій благотворній для природи силі. В купальских піснях грім и блискавка дуже поетично описується в образі брата, котрий зарубав сестру, посік ії на дрібний мак та й посіяв в трёх городах на трёх грядочках; а з того маку уродились васильки, барвінок и любисток:

Торох, торох да по дорозі!
Голос, голос да по діброві!
Що ж то за торох та по дорозі?
Що ж то за голос та по діброві?
Ой то брат сестру зарубать хоче.

Сестра каже до брата:

Посічи мене на дрібен мак
Да посій мене да на трёх грядочках.
Ай уродиться да трой-зільячко:
Що перве зілья — то ж василечки,
А друге зілья — то ж барвіночок,
А третє зілья — то ж любисточок.*)

В сім образі ясно намалёвано, як грім розбиває хмару, січе ії на дрібен дощ, а од того дощу родиться на землі всяке зілья.

Як на емблему сонця або блискавки треба дивитись и на міѳичний цвіт папороті, що цвіте й гасне так ясно й так швидко, як искра. Так Хорвати звуть цвіт папороті перуновим цвітом, а Хорутане звуть сонцем. Про цвіт папороті народ на Україні росказує багато всякого дива. Народ вірить, що папороть цвіте в глупу північ, ще як не співають півні, и падає туди, де в землі лежать гроші. Як розцвітається папороть, то тріщить и так блищить огневим або червонокровавим цвітом, що й очі не видержать. Цвіт папороті можна достати таким способом: треба зайти в ліс, куди не заходить курячий голос, сісти коло папороті на розістланому рушнику, обвести кругом себе свяченою крейдою круг и

*) Труды Чубинскаго, III. 213.

Digitized by Google

держати в руці хрест и ножик. Вхопивши в жменю цвіт, треба зараз підрізати шкуру на мизинці лівої руки и закласти туди цвіт. Тоді нечиста сила: відьми, чорти, вовкулаки, мерці, домовики — підіймуть шум, регіт, гвалт, галас, щоб перелякати чоловіка и одняти цвіт. Росказують, як чорт скусив чоловіка, перекинувшись жидом и мировим посередником. Раз у чоловіка пропали воли на Купайла. Шукаючи волів, він ляг спати в лісі, и в ночі в ёго постоли впав цвіт папороті. Чоловік зараз угадав, де ёго воли, знайшов, зайняв и погнав до дому. Коли назустріч йде жид и дає ёму за постоли капшук грошей. Тілько чоловік оддав постоли, як жид зареготався, счез, а з грошей стали черепки.*) Цвіт папороті то світ сонця або блискавки, що має велику силу и робить дива в природі. Всі ті страховища, що стережуть цвіт папороті и з жадобою крадуть ёго и однімають од неї чудову потайну силу, то темні зімові сили, вічні вороги світлих сил, готові вічно з ними боротись и однімати од їх силу жизні. Не один цвіт папороті служить емблемою сонця й блискавки, а й другі квітки, трави й корінья. Так Серби вірять, що в одному дивному саду цвіте кущ рожи. Під коріньям того куща лежить звір. Як би звір вивернув корінья куща, то од сёго висохла б земля. В рожах того куща лежить грім и блискавка. На угорській Русі в веснянках сонце зветься червоною палаючою рожою. Из сёго всёго ми бачимо, що на празник Купайла народ святкував богиню Сонце и цілу групу світлих небесних сил, котрі доходять в місяці Червці до найбільшої сили над землею и грають найбільшу роль в жизні природи.

Друга купалска кукла зветься Мареною. На Марену ми дивимось, як на емблему богині Хмари, як на емблему божества небесної води-дощу, котрий має роль для землі й усієї жизні на землі нарівні з сонцем. На празник Купайла вода має роль нарівні з огнем. Дівчата, розклавши на березі огонь, забравши в руки пучки палаючої соломи и убравшись в вінки з полиню й всякого полевого зілья, скакають через огонь просто в воду; плаваючи в воді, вони держать в одній руці пучки соломи. Скупавшись, дівчата ворожать на воді: пускають вінки на воду, приліпивши й запаливши воскові свічечки. На який бік вода понесе вінок, з того кутка треба ждати суженого.**) Після празника дівчата кидають Марену в воду, приспівуючи:

Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула!

*) Труды Чубинскаго, III. 197. 198.

**) Стеблів, село Канівського пов.

Digitized by Google

Потопаюча Марена нагадує про ту дівчину в колядках, що пливе Дунаєм, потопає в Дунаї або в морі, а колядчана потопаюча дівчина то богиня Хмара, бо хмара, пливучи по небу, як по морю, розпливається и счезає після дощу. Саму куклу Марени найбільше роблять з кленового гілья, а часом Мареною звуть просто гільце з чорнокленка. В тому гільці ми бачимо міфичне мирове дерево дуб, що росте на якомусь морі або пливе по морю. Як саме міфичне мирове дерево, так и купальска Марена то емблеми літніх дощових хмар. Марена з кленового гільця кинута в воду зовсім має аналогию з тим міфичним деревом, що росте на воді, як про ёго співають в колядках. В купальских піснях співають про якесь дивне дерево достоту так, як и в колядках:

Ой везли ми деревце
Через наше селце,
А з того деревця
Рублена церковця.

Розламавши гільце, дівчата розносять до дому и кидають на грядки огірків, щоб лучче родили огірки. Очевидячки тут хотять звести з неба на грядки дощ з літнёі хмари. В купальских піснях співають про якусь відьму, що „на дуб лізла, кору гризла, з дуба впала, зілья купала“. Тут описується якась нимфа небесноі води в хмарах, що сидить на хмарах, падає на землю дощем и поливає чи купає зілья. Відьми, як потім побачимо, то на пів міфичні истоти и певно колись були в давні часи богинями небесного молока-дощу. Тим то народ вірить, що в купальску ніч настає царство відем: вони тоді найбільше люблять доіти коров и збираються на Лису гору. На Купайла русалки виходять з води й люблять гуляти по землі, так що дівчата цілий день носять під пахвою полинь, щоб оборонятись од русалок. День Купайла то разом празник и русалок, водяних нимф. Словом сказати, Купайло був празником богині Сонця, котре доходить до найбільшоі сили и дає родючу силу землі, и богині Хмари, що посилає на землю дощ и помагає плодючій силі землі. Тим то в купальских піснях співають про одну дівчину, котру брат зарубав, посік на макове зерно, посіяв на грядках, и з того зерна виросло трой-зілья. Та дівчина то літня хмара, що од грому розсипається дощем и ростить на землі всяке зілья.

Треба спомянути, що на празник Купайла народ примітив и повертанья сонця з літа на зіму и дивився на те, як на умеранья світлого божества. В купальских піснях вже чуємо мотиви смерті й похорона; „Петречко вмер, Настечка кричить: біжіте, дзвоніте!“ співають в купальскій пісні. Акт умеранья сонця виявився в праз-

Digitized by Google

никові бога Ярила, котрий справляли подекуди на Україні разом з Купайлом. Молодиці роблять соломяну куклу з дітородними органами, кладуть в домовину и по заході сонця виносять на улицю. Пяні молодиці плачуть и приказують: „помер він, помер!“ потім закопують ії в землю.

Коляда.

Коляда був давній зімовий празник в честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літнёї хмари й дощу. Народ примітив зімою повертанья сонця з зіми на літо й виявив ёго рядом празників. Всі теперішні народні звичаї й обряди на Різдво, на Василия и на Водохрещья то безперечно давні язическі обряди, тілько прилучені до християнських празників. Певно ті празники тяглися не один день и звалися загальним збірним словом *Коляда*.

Зімові празники світлих літніх сил були великими святками, як літом Купайло, бо припадали в дуже значний час у природі. На празник Коляди, так само, як и на Купайла, діються великі дива на землі. Всі вечори од Різдва до Водохрещья звуться в народі святими. По заході сонця в той час не можна робити діла, гріх прясти, гріх виносити смітья з хати. В ночі перед Різдвом говорять волн й навіть знають будуще. Кажуть, що тиєї ночі дерево розвивається и цвіте. Проти Водохрещья вода в річках освящається, и навіть буває час, що вся вода стає вином. Росказують, що один чоловік хотів напитися в той час з річки води, а в річці було вино; він набрав вина, од'їхав трохи и попробував того вина, а з ёго стала знов вода. На Водохрещья кроплять свяченою водою хату, оселю, товар, бджоли, доливають варево в кадовбах, починають вчити коней неуків. Кажуть, що *вечірня* вода ніколи не псується, а як ії держати дуже довго, то вона стає живим сріблом и світиться в ночі, як огонь...

Подивимося на ті обряди, що народ справляє на Різдвяні святки. Перед самим Різдвом буває *багата кутя,* перед Водохрещьям *голодна кутя.* На Меланки, проти Василия, в щедрий вечір печуть млинці й начиняють кишки. На Білорусі друга кутя буває на Меланки, проти Нового-року, але на Чорнорусі, в Виленській губерниі, в північних повітах Городнянщини и в західних Минщини друга кутя справляється проти Водохрещья, як и на Україні, так як Чорнорусь звичаями, язиком и пароднёю литературою ще близча до України, ніж Білорусь. Кутя велике свято в народа,

Digitized by Google

де за столом, як за вечерию любові, хозяіни сідають вечеряти разом з наймитами и наймичками. В вечері перед Різдвом хозяін вносить в хату чистого, без бадилья, сіна и поклавши три поклони, мостить ёго на покуты. В кутки ставлять з пів снопа жита, пшениці и вівса, а на сіні горщок з кутею и другий з озваром. Озвар накривають хлібом, а кутю паляницею або книшем. Малий хлопець, переносячи горшки на покутья, квокче, щоб курчата добре лупилися. Перед образами світять свічку и в хаті курять ладаном. За вечерию хозяін підкидає ложку куті під стелю, приказуючи: „морозе, морозе! йди до нас вечеряти, та не поморозь жита, пшениці й всякоі пашниці.“ По тим зернятам, скілько іх пристане до стелі, вгадують, чи добре будуть роітися бджоли. Хозяін витягає стебло сіна и по довжині вгадує, чи добрий буде урожай на хліб чи недобрий. За вечерию не можна пити води, бо хто напеться, тому буде хотітися пити в жнива. Хто за вечерию чхне, той буде щасливий, тому батько дарує гуску або овечку або теля. В Галичині на столі кладуть часник и ручку од плуга, щоб миші не псували хліба на полі. За вечерию поминають померших родичів, згадують живих, котрих нема дома, матері плачуть за дітьми, з котрими не довелося вечеряти на святвечір. На багату кутю посилають *вечерю* з книшів, паляниць и пирогів родичам и доконечне бабі повитусі хозяйських дітей. Сіно з покутья дають товарові, мостять з ёго гнізда в обичайках для птиці, соломою з покутья обвязують в саду дерево, щоб добре родило. На св. Василия хлопці з рукавиць посипають всяким зерном по хатах. На вечірне водосвятья и на Ордань старі люде йдуть з трійцями. Ніісля святвечора на голодну кутю стреляють з рушниць або стукають макогоном в ворота, проганяють кутю. Од того стрелянья розбігаються вовки, и перестають бігати тічки вовків.

По всіх різдвяних обрядах ми бачимо, що народ празникує обрядами двом групам світлих літніх сил, огневим и водяним, и празникує перед усёго як народ-хлібороб, благаючий собі од світлих богів доброго врожаю жита, пшениці и всякоі пашниці. В усіх колядчаних обрядах ми бачимо два елементи, котрі грають головну роль: хліб и воду. Кутю варять з зерна, хати посипають зерном, на покуты ставлять сніп хліба, вечерю посилають з хліба, на святвечір варять доконечне горох, дерево обвязують соломою, на столі кладуть плуг, колядники в Галичині носять з собою плуг. З сёго всёго ми бачимо, що народ в різдвяних обрядах празникує початок нового року хліборобства, котре грає

Digitized by Google

головну роль в жизні українського народа. Щоб забезпечити собі урожай хліба од темних зімових сил, народ сповняє деякі жертвенні обряди *Морозові* и *Дюді:* хозяін, кидаючи ложку куті під стелю, просить до себе вечеряти Мороза, щоб він не поморозив хліба, а на Білорусі, на Меланки, після вечері зоставляють на столі кілька ложок куті для *Дзюдзі (Дюді)*, бога зіми, діда з білим волосьям и з білою бородою, щоб він не шкодив морозами. Народ злучає вечерю на кутю и жнива, забороняючи пити воду за вечерию, щоб у жнива не так мучила смага в гарячий час. Так як світлі літні сили: сонце, блискавка и грім — мають великий вплив на хліборобство, то народ, в своіх різдвяних обрядах, злучив до купи обряди з мотивом про хліборобство и про літні небесні сили. Після куті стреляють з рушниць або бють макогоном в ворота, щоб прогнати кутю й вовків. Сей обряд служить символом грому, що проганяє зіму и попередній старий рік, даючи місце новому хліборобному року. Так колядники ходять по хатах з козою; коза тут служить образом сонця. Про ту козу в колядках співають, що вона має „золотенькі копиточка; де вона ходить, там жито родить; де не буває, там вилягає; де коза туптуп, там жита сім куп; де коза рогом, там жито стогом“*). Коза каже, що вона не боіться стрільців, тілько боіться „Діда, що в ёго борода сіда“. Дід з сідою бородою то дід Дюдя, бог зіми й морозу, ворог сонця й всіх літніх небесних сил. Самі трійці, що з ними стоять при водосвятьі на Ордань и на вечірнє водосвятья, звуться громницями**).

Різдвяна свячена вода, як ми сказали, має велику роль: нею кроплять усе хозяйство. Найбільше народ поважає *вечірню воду*, що святять перед Водохрещьям у вечері в криницях, може тим, що той звичай нагадує весняний звичай святити криниці на преполовенья, и що криниці мають велику вагу в народі, як міфічний символ небесних криниць-хмар. Ії пють потрошку на тщо-серце, мажуть слабим очі, груди, лоб. Така повага до свяченої різдвяної води и міфи про чудовну ії силу показують, що народ на різдвяні святки празникує другій групі небесних літніх сил, хмарам и літпёму дощу, що грають велику роль в хліборобстві.

---

*) Труды Чубинскаго — III. 265, 266, 277.

**) Потебня, о мнѳичномъ значеніи обрядовъ — 6.

Digitized by Google

Темні зімові сили.

Темні зімові сили описуються в колядках, як вороги світлих богів; вони гоняться за світлими богами, бються з ними, перемагають и вбивають іх. Темні сили описуються в образах, взятих з исторіі и з народнёго бита, але є ще в народніх творах и міѳичні давні образи темних сил. Темні сили показуються то ордою, що нападає на двір Господаря и руйнує ёго, то Турками й Татарами, то якимсь царем Воротом, на котрого бє Иван-Громовик. Ще частійше темні сили описуються як жиди, як сім сот жидів, жидівок и жидівських дівок, котрі гоняться за матірью Громовика, скрізь шукають ёго самого, випивають море, рубають ліси, викошують траву, розбивають камінь, жнуть пшеницю и таки доходять до свого: знаходять світлого бога, мучать ёго, забивають за нігті всяке дерево, випускають з ёго кров, розривають крючками ребра. На образ жидів, як темних зімових сил, навела народню фантазию св. история про Христову страсть. Вороги світлих богів часом описуються як розбишаки; вони напали в горах на Йвана Громовика, взяли ёго, як він водив танець кругом тернового огню, одняли од ёго сокола, гусла й коня вороного и закинули ёго в тюрму. Найдавнійша міѳична форма грізних зімових сил то дивний звір тур-олень з девятьма рогами, котрого нагляділа в віконце Господиня (сонце) и звеліла застрелити. На одному розі того звіра стоіть терем або шинк. Той звір ходить в лісі, на звірі стоіть стільчик, а на стільчику сидить красна панна. Звір тур-олень часом в колядках зветься царем, котрого Громовик волочить по чагарах и пожарищі привязаного до сідла. Той миѳичний звір то образ зіми з чорними хмарами, з снігом, з вітром, морозами, — то индийський лихий Врітра, ворог Громовика Индри. Зіма здавалася народові звірем, що краде сонце й блискавку и держить іх у себе, в образі красної панни на золотому стільчику. В колядках Білорусі говориться про такого самого звіра, котрий гадиною лежить в чистому полі під білим каменем. Ту гадину знаходить *славний панич* (Громовик), хоче ii застрелити, то б то розбити зімові хмари своєю стрілою — блискавкою.*)

Боротьба й побіда темних сил природи над світлими описується в весняній играшці *Ворон*. В *Вороні* ми бачимо дві сторони: матір з *красною* старшою дочкою и дітьми и Ворона. Мати стає проти Ворона, а позад неі *красна дівчина* и всі діти; вони міцно

*) Безсонова Бѣлорусс. пѣсни, 12.

Digitized by Google

держаться рядком одно за другим. Проти матері сідає Ворон и копає паличкою пічку. Ворон хоче гріти окропи, щоб залити дітям очі. Играшка починається розмовою між матірью и Вороном. Мати просить у Ворона води, що знаходиться десь під вербою. Ворон одказує, щоби вона пішла собі й напилася. „Коли боюся, бо воду стереже вовк та гадюка“ — каже мати. Из розмови матері з Вороном бачимо, що Ворон наївся, напився, сидить в високому городі, а за ним стоїть чорт з бородою. Мати каже, що и в неї є город; хоч и низько обгорожений, та Ворон ёго не перескочить. Після розмови Ворон починає ловити материних дітей, хапає їх по одному й переводить в свій город. Після всёго хапає и *красну* дівчину и переводить до себе. Зоставшись сама, мати приходить в Воронів город впізнавати своіх дітей. В сій играшці описується боротьба зіми з літом. Ворон, образ хмари, держить воду під вербою, котра в казках зветься цілющою и живущою водою, и котру стережуть змії. Та вода то літній дощ, подаючий живущу силу землі. Ворон хоче згубити з світа дітей и красну папну, заливаючи очі не холодною, а горячою водою. Се наводить нас на здогад, що в сій играшці додержався може давній индийський міф, в котрому лихий Врітра був богом не холодної полярної зіми, а горячого страшного дощу Индиі, котрий часом буває таким шкодливим для землі, як и наша холодна зіма. Мати з дітьми и з красною дівчиною то образ семьі світлих небезних сил, а сама красна дівчина, на котрій держиться вся играшка, то сонце в літку. Ворон в своєму городі з чортом за спиною, з гадюкою и вовком — то семья темних зімових сил природи. Він хапає сімью світлих сил, як в одній пісні мати *чорна гадина* їсть небесні світила:

Ти ж не мати — чорна гадина!
З'іла сонце, з'іла місяць,
З'іж и зірочки, дрібні діточки.*)

Весною подекуди на Украіні парод проганяє зіму в образі Мари (у других Славян Морени). Роблять куклу, котра зветься Марою, убірають ії по жіноцьки, виносять на гору и палять, співаючи веснянок**), а на Підлясьі парод кидає куклу Мари в воду або в болото, приказуючи: чорт тебе бери!***)

---

*) О мифическомъ значеніи обрядовъ, Потебні — 234,

**) Афанасьева поэт. воззрѣнія Славянъ, III, 696.

***) Тамже.

Digitized by Google

Страсть и смерть світлих богів.

Минається літо, и чорні хмари застиляють небо: гуде холодний вітер, починаються морози, сніги наводять смерть на природу. Жизнь природи замерає на цілу зіму. Сонце ховається за хмарами и втрачує свою силу; грім, блискавка, теплий літній дощ, всі світлі літні сили десь діваються до нової весни. Змаганья зіми з літом здавалися народові боротьбою, а втрата сили сонця й грому здавалася страстью світлих богів, муками и смертью. В украінських обрядних піснях зостався слід тої боротьби и змаганья темних сил з світлими. В колядках описується якась женщина; вона зветься то святою Оленою, то Божою-Матірью, то просто удовою. Женщина шукає свого сина, котрий зветься то милим богом, то Христом, то Йваном. Вона розпитує у світлого сонця, в ясного місяця, в ясних зірок, чи не бачили вони ii сина. Зоря росказує, що бачила вдовиного сина Йвана, як він загинув, бо в ёго вже свати в лісі птиці, а дружки в воді риба; що сина вже замучили на високій горі на хресті, и він лежить на високій горі у гробі. Не вважаючи на те, що колядки співають на Різдво, в їх описується мука и смерть міючного Христа, як ёго жиди мучили, клали ёму на голову терновий вінець, гнали за нігті дерево, розпяли на хресті и рвали ребра крючками, спустивши кров.*) На Йвана княжевича, як говориться в колядці, напали слуги якогось пана, одняли від ёго коня, сокола й гусла, звязали и кинули в тюрму. Страдаючий син — то бог Громовик в зімовий час, над котрим беруть перевагу темні зімові сили и замучують ёго на смерть. Одначе в колядках говориться не тілько про смерть одного сина, але про смерть и других світлих богів: на високій горі стоять три гроби — в одним гробі лежить сам Господь, в другім Син божий, а в третёму свята Пречиста. В сій картині нема й сліду християнського. Тут мова мовиться про трёх світлих богів: сонця в образі Пречистої, сина Громовика и певно Господаря. Їх замучили на смерть на горі на трёх хрестах жиди, то б то зімові гублячі сили.**)

Смерть світлого бога описується в сценичній картині в весняній игращці *Кострюбонько*. Одна дівчина стає серед кружка за „Кострюба“, а дівчата співають, як Кострюб заслаб, як умер, як по ёму дзвонили. Та дівчина, що грає Кострюба, лягає на землю и прикидається мертвою. Всі дівчата плачуть и несуть ii ховати

*) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 23, 43. 46.

**) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 47.

Digitized by Google

на цвинтарь. Але в той час Кострюб схвачується, ганяється за дівчатами и ловить котру небудь. Игрaшка в Кострюба нагадує грецький міф про Вакха чи Диониса, котрого муки, смерть, похорон и воскресенье празникували Греки весною в своіх мистериях. Кострюбонько — то світлий бог, що замірає на зіму и воскресає весною.

Різдво Сонця.

Повертанья сонця з зіми на літо описується в колядках як різдво світлого божества. Прийшов час божій-Матері родити сина. Вона хоче втікти од своіх ворогів жидів и, идучи полем, стрічає селянина, що сіяв пшеницю. Вона просить селянина не казати жидам, що вона тудою йшла и несла в руках сокола. Жиди погналися за Матірью, стріли селянина и питають ёго, чи не йшла тудою *білоглава* женщина з соколом в руках. Селянин жав пшеницю; він одказав жидам, що йшла така женщина, але ще тоді, як він на тій ниві сіяв пшеницю.*) Мати породила сина, скупала в морі, випрала ризи на Ордані, сповила в шовкові пелюшки и поклала в колиску, повісивши ії на яворах.**) Сім сот жидів таки дізналися про Матірь и питають ії, де вона діла сина. Вона каже, що пустила ёго на синє море. Невірні жиди спили море, а сина не знайшли. Потім вона сказала жидам, що сховала ёго в темні ліси, в яру пшеницю, в траву, в білий камінь. Жиди ліси рубали, жали пшеницю, косили траву, лупали білий камінь и ще не знайшли сина.***) Потім вони таки знайшли ёго на яворах в колисці. Одні казали: перевернімо, другі казали: заколишімо, а треті казали: візьмім з собою. Мати не дала ім сина. Прилетіли орли; взяли сина на небеса; небеса розтворилися, и син зостався на високості.

В сій усій картині нема й сліду євангелського, хоч тут и говориться про Матірь-божу, про сина ії и про жидів, а вийстье сина божого на небо, та ще й на орлиних крилах, зараз по різдві невідома річ в євангелиі. В сій картині описується різдво Сонця або якого инчого світлого божества весною од міфичної женщини з соколом в руках, в котрій натуральнійш од усёго можна бачити богиню Весну. Жиди — то образ зіми, як лютого ворога світлих

*) Чтенія Имп. Общ., 1864 — I. 9.
**) Тамже — 12.
***) Тамже — 25, 26. 43

Digitized by Google

літніх сил, а ліси, пшениця, трава, море и камінья то емблема хмар, в котрих ховається сонце. Явори, на котрих висить колиска з детям, то міфічне мирове дерево дуб и пригадує те дерево серед моря, на версі котрого седить в позолоченому гнізді міфічна птиця сокіл, образ сонця. Саме детя, сам син—то сонце, котре весною перемагає силу зімових хмар и високо над ними піднімається на небі. Те детя зветься ще в колядках просто *Різдво, чудо-чудноє, вогнем страшноє**). Раз всі святі сіли за стіл, тілько не було між ними святого Різдва. Господь каже Петрові: піди, принеси святе Різдво. Пішов Петро, встрів якесь чудо-чудноє, вогнем страшнеє, злякався й вернувся назад. Тоді Господь сказав, що те чудо-чудноє, вогнем страшнеє було Різдво, и треба було ёго взяти на руки (як малу детину), принести и покласти на столі.

Навіть в великодніх (волочовних) колядках на Білій Русі, замість страсті й смерті сина божого, описується різдво сина од матері. На золотих полях через срібні мости іхала *Пречистая* шістьма кіньми в кареті. Святий Юрий седів за погонича, святий Илия вів коні, а святий Микола був помагачем. Пречиста приіхала на двір Господаря и там ородилася. Детя сповили шовковим поясом в білі пелюшки, понесли в церкву, поклали на престолі, а попи, дяки и чорнокнижники вибірали ёму йменья. Хоч той цуг Пречистоі похожий на цуг польскоі графині, але в ёму нетрудно впізнати семью світлих богів, а в малому детяті весняне сонце.**)

До празника різдва Сонця або инчого світлого бога належить празник *колодки* на масниці. В Понеділок на масниці молодиці збіраються в корчму, кладуть на столі поліно або колодку и сповивають в полотно; потім сідають и пють горілку, поздоровляючи себе з родинами колодки. Після того молодиці розходяться, а колодка зостається в сповитку на столі. Колодку справляють до Суботи и кажуть, що в Понеділок колодка родиться, в Вівторок справляють хрестини, в Середу похрестини, в Четвер колодка вмірає, в Пятницю ховають, а в Суботу плачуть. Цілу масницю молодиці привязують колодочку парубкам, за те що вони не женились у мясниці, и парубки повинні одкуповуватися могоричем.***) На родини колодки треба дивитися, як на родини весни, або сонця, або літнёі хмари, яко світлих літніх сил неба. Од чого народня фантазия прилучила родин світлого божества до колодки, се можна одгадати, приго-

*) Труди Чубинскаго, III. 351.

**) Бѣлорусс. пѣсни, Бевсонова, I. 4.

***) Труды Чубинскаго, III. 7.

Digitized by Google

дуючи, що по народній вірі люде сталися з пеньків, з дерева, а дерево в українській міѳології служить емблемою літніх хмар або небесної літньої води-дощу, котра дає початок жизні на землі. Смерть и похорон колодки пригадують играшку в Кострюба, роблячи коротеньку историю жизні світлого божества. Гульня молодиць коло колодки пригадує трохи грецькі вакханалії в честь Вакха або Диониса.

II.

Русалки, мавки, полісуни, полёвики, домовики, чорти, відьми, упирі, вовкулаки, Доля й Злидні.

Окрім вищих давніх богів, фантазия українського народа создала багато низчих духів и півдухів и заселила ними землю. Такі низчі духи й півдухи: русалки, мавки, полёвики, домовики, нечиста водяна сила або дідьки, Доля и півміѳічні истоти: відьми, упирі, вовкулаки. Після неба й небесних з'явищ, земля й жизнь землі більш од усёго звертали на себе ввагу своім рухом, своєю красою, своіми глибоко захованими потайними силами жизні. Народня фантазия заселила воду, землю, ліси, гори низчими духами и півдухами, як и самі земні сили слабійші од небесних и не вражували так сильно народнёі фантазиі, як блескучі, огневі сили неба.

Русалки й мавки.

Русалки се богині земної води. Вони живуть в морі, в річках, в криницях и ставках. Живуть вони на самому дні в чудових кришталевих палатах. В річках, а найбільше в Дніпрі русалки живуть цілими громадами. Всі русалки дівчата або невеличкі дівчатка, діти семилітки. Русалки дуже гарні з лица, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима. Вони розпускають по плечах розкішні довгі коси аж до самих колін, ходять в одній сорочці або зовсім голі, в зелених вінках з осоки або зільячок, прикрившись косами. Але часом русалки показуються людям в дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному намисті. Русалки цілий рік живуть в воді, виходять з води на землю весною, в чистий четвер и гуляють на землі до осені; тільки найбільше іх буває на землі від чистого четверга до Петра. В той час вони що вечора виходять з води, розбігаються по лугах, лісах, долинах и полях. Більше всёго вони люблять гуляти на бе-

Digitized by Google

регах річок, на низині коло берегів між вербами и на зелених нивах, в житах та в пшеницях. Для русалок місяць буває сонцем, и їх найбільше бачать ясної місячної ночі. Виринувши з води, русалки чепляються на вербах, гойдаються на гилі, сміються, бігають по траві, неначе вітер, хвилюючи зелену траву й жита, кричать в лісі, кличуть людей, а найбільше хлопців, заманюють парубків чудовими піснями. Хто почує їх пісні, той не видержить и йде на їх голос. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочуть до смерти або тягнуть до себе в воду.*) В воді русалки пустують, як дівчата, брехаються, бризкаються, плавають, сідають на млинові колеса, пірнають під колеса в шум, заплутують сітки рибалкам, псують греблі, мости, ловлять гусей и закручують їм крило за крило. Бігаючи по луках, по житах, русалки приспівують:

Ух, ух! соломяний дух,
Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Підстерігши дівчат коло води в лозах, русалки питають: чи полинь, чи петрушка? Як дівчина догадається сказати полинь, то русалки втікають, бо бояться полиню. З розпущених русалчиних кіс тече вода; як тільки коси обсохнуть, то русалки вмірають. В Черниговщині є дві криниці, дуже поважані народом: Заручейська й Сухомлинська.**) Кажуть, що на клечалнім тиждні світом що-року там сидять на цямринах дівчата з розпущеними косами и розчісують собі коси. Народ зве їх русалками або просто криницями. Росказують, що в річці Буковищі колись-то давно втопилася дівчина, відьмина дочка. Відьма прокляла Буковище, вкинувши в річку гарячу сковороду, и з того часу русалка тієї річки вийшла з води гарною дівчиною в плахті, в намисті, покинула свою річку, пішла в Бялицю и так гірко плакала, аж діброва стогнала. Люде бачили, як вона в Бялиці сіла на криничних цямринах, росчесала косу й скочила в криницю.

Русалки люблять танці. Росказують, що вони раз у ночі замапили до себе вівчаря и загадали ёму грати на сопілці. Цілу ніч грав вівчарь, и цілу ніч русалки танцювали. Другого дня на тім місці було знать на траві кружки, а там, де вівчарь вибивав ногою такт, була ямка. Де русалки танцюють, там ще краще росте жито, а трава як рута зеленіє. Русалки люблять прясти, люблять полотно, нитки, прядиво, часом крадуть на селах прядиво и пря-

*) Труды Чубинскаго — I., 207.

**) Афанасьевъ, поэт. воззр. Славянъ — III., 127.

Digitized by Google

дуть; розстеляють на траві коло криниць полотно, вмочивши ёго в криницю. На Зеленому тижні вони сидать на дереві и просять в людей сорочки або намітки. И тепер на Україні на русальному чи клечалному тиждні для русалок вішають на дереві полотно, рушники, сорочки, нитки, а хто опізниться на тому тиждні в лісі и стрінеться з русалками, то повинен кинути ім хусточку або одірвати ім шматок своеі одежи. Русалки мають добрий розум и люблять загадувати людям загадки, а хто не відгадає, того залоскочують на смерть. Раз русалка гналася за дівчиною и загадала ій три загадки: „що росте без корінья, що біжить без повода, а що цвіте без насінья?“ Дівчина не відгадала загадки, и русалка ii залоскотала. Русалки часом перекидаються клубками и инчим способом. Вони живуть и в морі; як тільки на морі грає хвиля, то з хвилі виринають морські люде, половина чоловіка, половина риби, и співають пісень. Чумаки слухають тих пісень, вчаться и розносять іх по селах.*)

До одноі категорії з русалками треба прилучити й мавок. На Україні росказують, що мавки живуть в лісах, а в Галичині росказують, що мавки живуть на Карпатах в печерах и в вечері виходять на гори, пустують и танцюють. В ночі вони плавають по воді в річках, озерах, хлюпаються в криницях. Де танцюють мавки, там трава росте лучче й густійше. Під іх ногами й трава не гнеться. Гойдаючись на березі, вони співають:

Нові бильця,
Нове барильце:
Мене мати не колихала
Та в воду пускала.

Мавки показуються людям в образі гарних дівчат, починають говорити, зачіпають, жартують, и як тільки хто вподобає іх, то вони зараз залоскочують того на смерть або стинають голову.

Між усіма міфами про другорядних духів український народ найбільше и найповнійше розвив міфи про русалок, може тим, що вода на землі грає найбільшу ролю и більше всёго зачепила народню фантазию. Пишна картина великоі річки в тиху ясну ніч: блескучий, як дзеркало, ставок, жива текуча вода, що поіть землю, дає жизнь зеленим берегам, вічно ворушиться, гойдає зелену осоку й латаття — все те більш од усёго могло навести думку народа на живі, гарні, веселі образи русалок. Ще давні предки українського народа приносили жертви озерам и криницям, любили мо-

*) Записки, Куліша — II., 36.

Digitized by Google

литися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями й приносили жертви берегиням. И в наші часи народ поважає воду, як святу стихию, як основу світа, як *царицю-воду*. Кожда сільска хазяйка, загортуючи в печі на ніч жар, приставляє до жару горщок з водою, бо вода й огонь то два янголи, що повинні бути в хаті в день и в ночі. Коло криниць ставлять хрести, образи, каплиці, як коло святого місця, святять воду в криницях веспою, а найбільше в засуху. Народ дуже нахиляється до віри в такі чудотворні икони, що обявляються ніби на воді, на річках, в криницях, бо вони підходять під давню віру в водяних духів, що бувало часами причиною наглого експлуататорства народньої віри... Звісна роля свяченої води в загалі, а найбільше Почаївської, що зъявилась на сліду стопи Богородиці, котра зайняла тут місце богині небесної й земної води. Народ постеріг велику силу води на землі и виявив в міфичних образах русалок.

Своїми прикметами русалки близькі до богині Хмари, русалки небесної води, котра так само любить показуватись при воді, бере воду або пере сорочки, пливе на морі, потопає в воді, любить чесати свої коси и не любить сонця. Одна стихия на небі й на землі дала однаковий материял для народньої фантазиї. Танці русалок то хвиля на воді, а їх пісні то шум хвилі. Русалки люблять лоскотати, як лоскоче тіло літня тепла вода, але для необережного чоловіка часом те лоскотанє в воді кінчається смертю. Глибокі ковбані и чорториї втягують в себе часом людей; хто топився, то все росказує, що ёго глибиня тягла в себе. Певно се навело на думку народ, що русалки тягнуть людей у воду. Русалки гарні, співучі й веселі, але разом з тим и небезпечні, шкодливі задля людей, як и вода, пишна своєю красою и живучою силою, часом робить людям багато шкоди. Русалки то грецькі нимфи, нереіди, дріади и сирени, богині річок, озер, лісів и печер. Всі вони жили в воді, в лісах, в печерах, любили музики й танці, любили в своїх палатах шити й прясти, манили до себе людей чудовими піснями й потім топили їх у воді.

Тепер народ вірить, що русалки то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Але був час, що дітей зовсім не хрестили, и можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі и блукали по ёму, приставши до царства водяних духів. И тепер подекуди на Украіні день Петра й Павла зветься проводами русалок, а під Київом и тепер справляють проводи русалок в перший петрівчаний понеділок. Ті проводи звуться

Digitized by Google

рóзигри або *рóзегри*. Розигри дуже похожі на християнські проводи. Молодиці й чоловіки збіраються по хатах, по садках, а часом и в корчмі, приносять паляниці, книші, горілку, обідають и пють горілку, як на кладовищі на проводи. Четвер на Зеленому тижні зветься русальчин великдень, а в піснях русалы звуться святими: мати прокляла сина на *святі русаля*, и син став яворóм.*)

До русалок прилучаються й міфічні духи *нічки*. Нічки (німецькі nachtmar, велико-руські кикиморы) то женські духи, живуть в хатах, пустують и в ночі по хаті и люблять прясти. Молодиці ховають од іх на ніч гребені з прядивом, щоби вони не випряли личок.**)

Полісуни й полёвики.

Полісуни чи лісуни живуть в лісах, а полёвики на полі. Полісуни сірого або попілястого цвіта, обросли волосям, ходять в одежі, а часом и без одежі. Полісуни показуються людям в звичайному людському зрості, але бувають и такі заввишки, як дерево в лісі. В траві полісуни бувають такі заввишки, як трава. Полёвики живуть на полі, як хліб буває високий, то й вони бувають врівні з хлібом, а як хліб вижнуть, то вони стають такі завбільшки, як стерня. Полісуни мають жінок лісунок и навіть дітей. Росказують, як одна молодиця знайшла в лісі маленьку голу дитину и вкрила ії свиткою. Прийшла лісунка и дала ій жменю жару; вона принесла жар до дому и з того жару стали червінці. Полісуни часом помагають людям рубати дрова и просять у людей хліба, а часом ідять и людей. Раз лісуни, перекинувшись баранами, напали в лісі на Ловчого, одняли од ёго печену курку и ззіли, хотіли ззісти и ловчого, а він ледві оборонився од іх рушницею. Полісуни наводять в лісі на людей хоробу, люблять морочити й водити людей цілу ніч до півнів, перекидаються знакомими людьми, балакають з прохожими и заводять в нетри, очерета та болота, а послі регочуться. Найчастійше полісун показуеться людям дідом з довгою сивою бородою, з віскряками під носом. Зімою віскряки замерзають и висять аж до землі, як сопляки з стріхи. Такий дід дає людям щасте: Кажуть, що того діда треба потягти за бороду або вдарити, то він розсиплеться червінцями. Одна дівчина

*) Чтенія Имп. Общ. — 1866, III., 15.

**) Чубинскій, Труды — III., 137.

Digitized by Google

пішла в-осени в ліс и побачила під деревом віскривого діда. Дід дрожав од холоду. Дівчина втерла ёму хвартухом носа, и він розсипався перед нею сріблом*).

Полісунів и полёвиків не можна назвати лісовими духами: вони мало мають таких прикмет, по котрим було б видно, що вони образи тієї сили натури, котра виявляється в дереві та в звірях. В давні часи народ вважав на хмари як на небесні ліси й скелі. Полісуни були в давні часи духами хмар и навпісля перенесені в фантазиі народа з хмар на землю в ліси. Їх цвіт сірий и попілястий, як цвіт хмар, а не зелений цвіт ліса. Образ мохнатого діда з бородою, ті віскряки, все те нагадує більше сірі хмари з дощем и снігом. Як дід розсипається золотом, коли ёго хто ударить або смикне за бороду, так з хмар розсипається блискавка, як в неі вдарить грім. Ще ясніща форма сёго міёу вдержалась на Поліссі, де народ вірить, що Дзіедко має огневі очі и огневу бороду. На тому місці, де закопані гроші, видно тільки ёго червону голову, а людям здається, що то горять гроші. Міё про полісунів гаразд не розвивається в украінський міёологиі: їх народ змішує з чортами, котрі ховаються в дуплах або під деревом. Бог побиває їх громом и од того грім часто вдучає в дерево, и люде бояться ставати під деревом, щоб під ними не сховався чорт. Як грім вдучить в чорта, то він розливається смолою, так-само як чорна хмара, розбита громом, розливається дощем. Тим то на Украіні є приказки: „закохався, як чорт в суху грушу; бъється як чорт коло сухоі верби; пришов з ліесу, идзі собіе к біесу“**).

Домовики.

Тепер, під впливом християнства, народ має домовиків за нечисту силу, трохи шкодливу в хаті. Часто трапляється чути на Украіні, як домовики роблять капость в хатах: одчиняють у ночі двері, вікна, одтикають каглу, кидаються в хаті каміням, печипою, часом котами, бють сонних людей ломакою; часом в запертій хаті знаходять ряд свіжих товарячих кізяків. На селах часто кличуть священика святити хату, як заведеться в хаті нечиста сила. В стайнях домовики люблять у ночі іздити на конях, заплутують оригинальним способом гриви, що зветься чортовим гніздом, а ча-

*) Труды Чубинск. I. 211. Афанасьев. Поет, воз. 11. 330. 343.
**) Номиса прип. 168.

Digitized by Google

сом заїзджують копей. Од домовиків держать в стайнях цапів, вішають ворон и сорок. Закладаючи нову хату, майстрі закладають ії на смерть хазяіна, або на смерть дітей, що натякає на давні жертви домовикові.

В давні часи домовик був богом хатнёго огню й печі и був певно добрим богом, а не дідьком... В Галичині ще й тепер народ вірить, що ті дідьки, що живуть на припічку, вмішуються в господарство з доброю помічю*). На Украіні про щасливих людей кажуть, що вони „у печурці родились“**) и вірять, що багатим людям помагає домовик. Кажуть, що багачі добувають собі домовика таким способом: як вихор підвіє курку, то вона знесе зносок, малесеньке яйце. Хто хоче вилупити собі домовика, той повинен покласти знесок собі під пахву, носити девять день и з яйця вилупиться чорток-домовик***). Тим-то й каже приказка: „в старій печі дідько топить“; „багатому чорт дітей колише“, тоб-то багачеві у всему помагає домовик. Росказують, як один чоловік знайшов собі в пустці доброго домовика.

Була така хата, в котрій хто ні жив, то все в ёго вмірали діти. Хата стала пусткою. Один бідний чоловік прийшов у ту хату та й каже: добри-день тому, хто в сёму дому! — Чого тобі треба? питає дідько з печі. Я чоловік убогий и хочу жити в сій пустці, каже чоловік. — Живи, та тільки скажи своій жінці, щоб вона мазала піч що-суботи и щоб діти не лазили на піч“ — обізвався домовик. Вбогий чоловік перейшов у пустку и раз, як він жалівся на своє убожество, дідько достав ёму з печі казан грошей****). Кажуть, що домовик часом у ночі будить хазяіна, як трапиться у дворі пожежа, або влізе злодій. Зостався слід віри в домовика, як покровителя подвіря й господарства, коней и товару. На білій Русі и тепер домовика звуть Возилою. Він має людську фигуру, кінські копита й вуха, живе в стайні, боронить коні од хороби, а в полі — од звіра. Товару глядить домовик Баган (од багатя). Для Багана роблять в коровниках и кошарах маленькі ясла, кладуть туди свіже сіно, и з тих ясел дають сіно коровам, як вони теляться. В тих яслах живе Баган. Як покровителя хатнёго добра, на білій Русі звуть домовика клієцьником (од клѣть-хижка): „бардзей (боржій) до клѣцьника, колі

*) Афанасьева поэт. воз. II, 76.
**) Старосвѣтс. бандурист. 213.
***) Труды Чубинскаго, I. 192.
****) Поэт. воз. Афанасьев. II, 69.

Digitized by Google

грошей нема“, каже приказка. На Подолі звуть домовика скарбником. Скарбник живе в багачів и стереже іх добра и часом злодій, простягнувши руку до хазяйського добра, стає стовпом, и скарбник держить ёго на одному місці, доки не прийде хазяін, за що хазяін мусить оддати свою душу чортам*).

Домовик то индийський бог Агні, грецька и римська Гестія и Веста, або пенат и лар давного украінського народа. В Индийців Агні був богом блискавки, або просто огню. так як давні народи дивились на земний огонь, як на украдений на небі и перенесений на землю. Индуси мали Агні за господаря в хаті и в семъі; він обороняв семю од усякоі напасти, дбав про господарське багацтво, про харч, щастя й мир в семъі господаря. Греки й Римляне боготворили хатній огонь и піч в образі богині Гестіі, Вести и звали іі господинею в хаті и семъі. Піч була колись олтарем Гестіі, а коло печі або на печі стояли пенати и лари, як хатні боги. И домовик, котрий любить жити в печі и в каглі, був богом печі и хатнёго огню. И тепер народ на Украіні дуже поважає огонь, як царя, як янгола, як святого и слугу божого: „огонь святий мститься, як ёго не шануєм; Господь на небо вознесся, за Господом и слуга ёго, святий огонь женеся“**). Народ має за гріх гасити пожежу од грому, плювати на жар, щоб не поприщило губів, замітати жар на припічку нечистою ганчіркою або деркачем. Росказують, як два огні розмовляли між собою, и один жалувався, що хазяйка не шанує ёго, замітає замазаним віником. Після того в тієі хазяйки згоріла хата. Піч поважають, бо кажуть в приказках: „сказав би, та піч у хаті; печ у хацѣ!“ як хто хоче росказувати щось стидне або негарне. Є багато народніх обрядів, що стосуються до печі, як до центра господарства и до бога печі: на заслонці од печі загодовують кабанів, виносять шматок хліба купленій корові, на помелі й лопаті садовлять дітей, як виливають на голові переполох. Кума завязує в пелюшки, з хлібом и сілю, шматок печини, несучи дитину до хресту. Молода при старостах повинна сидіти коло печі и колупати піч; а місцями, молода сидить при старостах на печі и злазить з печі тоді, як тільки схоче вийти заміж, ніби покидаючи своіх пенатів и пристаючи до инчих. Сюди ж стосуються и приказки: „ні Богові свічка, ні чортові кочерга; чужих богів шукає, а своіх дома має“.

---

*) Труды Чубинск. I. 139.

**) Старосвѣт. бандурист. 193.

Digitized by Google

На Україні не знаходимо слідів віри в домовиків, як душ померших предків, хазяінів дома, як вірить великоруський народ. Одно тілько слово: цур тобі, пек тобі! по аналогії з великоруським чур, як там звуть домовика (од щур, як у слові пращур) трохи натякає на щось похоже, а синонім слова цур, слово пек може затвердити при тому гадку, що домовик то був давній бог печі, український пенат. Тепер народ зве домовиків просто нечистою силою, чортами и вірить, що домовики стали на світі тоді, як бог дозволив старшому чортові натворити собі слуг, вмочивши палець у воду и стріпнувши ним. Чорт натріпав багато чортів, и вони розлізлись домовиками по хатах та по горницях*). Тут народ приточив міо про чортів до домовиків и перетасував іх між собою.

Дідьки.

Український народ в своєму світогляді змішав давній поганський погляд на темну силу з християнськими образами чортів, а с тієї мішанини народився в народній фантазиі новий тип темної демонської сили. Чорти тепер в народній фантазиі щось середне між русалками, полісунами и домовиками.

Дідьки більш од усёго водяні духи. Давній народній переказ виводить іх з моря. Як Бог создав небо, як була тілько вода и не було ще землі, сатана сидів у піні и пищав. Бог взяв ёго з піни и звелів ёму сіяти каміня, а сам почав сіяти землю. Сатана насіяв каміня и воно виросло аж до неба: с того часу стали на землі гори. Бог дозволив сатані создати собі помагача, раз тріпнути пальцем, помочивши ёго в воді. Чорт тріпнув раз и побачив позад себе таке страховище як сам. Тоді він натріпав собі багато чортів, схотів стати на рівні з Богом и для того звелів чортам збудувати високу башту. Як тілько вони повилазили туди, Бог звалив стовпа, и чорти сорок день и сорок ночей летіли и попадали: хто в воду — став водяником, хто в ліс — став лісовиком, хто в болото — став болотяним, хто в очерет — став очеретяником, хто в поле и став полёвиком, хто в хати — и став домовиком.**)

В сій дуалістичній, безперечно персидській формі міоа про Ормузда й Арімани, що перейшла через маніхейську и богуміл-

*) Труды Чубинскаго, I. 192.

**) Труды Чубинск. I. 190, 191 и далі.

Digitized by Google

ську єресь на Україну, ми бачимо, що Чорт стояв на рівні з Богом, як темні зімові сили натури стоять на рівні в боротьбі з світлими літніми силами. Дідьки взялися з води, бо вони образи грізних чорних хмар, котрі розбиває громовик и розливає по землі темними дощовими потоками по всіх усюдах. З тієї причини вода буває найлюбійшим чортячим місцем и вода нечиста, темна: болота з багном, ковбані під греблями, повні гною й грязюки. Чорти в ночі вилазять з води, сідають на греблях, під мостами й на мостах, гуляють в млинах и в фабриках, в очеретах, в лісах, часом сидять в старих руінах хат и тим нагадують свого родича домовика. Чорт зъявляється людям чоловіком, дуже поганим, мохнатим, з собачою мордою, з цапиними ріжками, з цапиною бородою й ногами. В ёго куций хвіст, довгі руки з пазурями на пальцях, лице чорне, ніс довгий, зуби вискорені очі червоні, огневі. Часом чорт показується людям паничем, німцем, ляшком, в куценькому фраці, с під котрого теліпається невеликий хвіст; в німецькому брилі, с під котрого сторчять ріжки. Чорт перекидається звірем, птицею, собакою, цапом, півнем, бараном, часом помершими людьми, навіть священиком, аби тілько піддурити чоловіка. Росказують, як один чоловік вертався з весіля и на греблі побачив священника. Він підійшов під благословение, а священик зареготався й счез. Раз чоловік продав вівцю на базарі и вертався в вечері до дому, коли дивиться, аж ёго вівця ходить по дорозі. Чоловік піймав ії та й каже: „бідна моя овечка!“, а вівця вірвалась з рук, зареготалась та й собі каже: „бідна моя овечка“. Другий чоловік, вертаючись з базару, знайшов на дорозі звязаного півня, привіз до дому, посадив під піч и жде, поки він заспіває. Прийшов уже час співати, а півень не співа. Чоловік засвітив світло; коли гляне, аж перед півнем лежить золото та срібло. Він тоді одніс півня и кинув з мосту в воду. Захвилювала річка, схопився вітер и трохи не звалив чоловіка з мосту в воду. Вернувся він до дому и знайшов тілько смолу, де лежало золото та срібло. Чорт зъявляється часом и урядником. В такім образі, кажуть, він приходив у ночі до одного слабого чоловіка, щоб написати ёму духовну. Росказують, що чорти, перекинувшись панами, затягували до себе людей, а найбільше музик, приводили іх в роскішні палати, заставляли грати цілу ніч, давали істи й пити, танцювали цілу ніч и щедро платили червінцями. Але як тілько заспівали півні, все счезало, и піддурений чоловік лежав в пущах, в нетрах, в болоті. Замість грошей в кишені були черепки. Росказують, що чорти показуються часом и в церкві, вишкіряють

Digitized by Google

зуби з вікон у ночі. Чорти женяться, справляють весіля по-панський, родять дітей и ніколи не вмірають. Чорти мають незліченну силу грошей, та все золотих. Щоб розбагатіти, то треба дати чортові записку на свою душу, написавши ії своєю кровю з мезиного пальця. Одному чоловікови чорт насипав повен лёх золота. Про того, хто швидко забагатіє, народ каже, що він накладає з чортом, и зве таких людей фармазопами. З чортами накладають мірошники, знахурі й відьми. Чорти приходять в образі мерців до тих жінок, що притужять своіх чоловіків, літають до дівчат перелесниками, приймаючи на себе образ тих хлопців, за котрими дівчата дуже побиваються в розлуці. Чорти зъявляються и в вихрах, и треба на тому місці, де крутиться вихор, застромити ножа, що ним ріжуть свячену паску, то на землі буде кров. Ту одежу, то полотно, що вхопить вихор, оддають на церкву, бо покрутить того, хто ії носитиме. В грядових хмарах пищить чорч*). Як иде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт.

З усіх показаних фактів ми бачимо, що чорт, то водяний дух, то образ чорних, негарних осінніх и зімових хмар, сумних и грізних. Чорти то ті самі темні сили, що в колядках звуться жидами та давним звіром туром-оленем; тим-то народня фантазия дає чортам місце на землі нечисте, гнояне й болотяне, так як од осінніх и зімових дощів стає на землі грязь и болото. Сатана радився з німи на морі, а море на язиці міѳології то небо. В тих краплях з пальця сатани, з котрих сталисъ усі чорти, легко впізнати те зъявище: як з одної хмари розростаються другі хмари и застеляють усе небо, або як з одної хмари без ліку сипляться дощеві краплі. Чорт пищав у піні, свистить в грядовій хмарі, як свистять и виють осінні й зимові вітри, а ёго охота танцювати під музику пригадують рух хмар на небі и показують, що він належить до категориі водяних духів, русалок и мавок. Кажуть, що чорти вилазять в ночі з води и співають пісень, як и морські русалки, а люде підслухують и вчаться. Любов чортів до музики и пісень натякає на шум хмар и дощу на свист вітра. Тим-то кажуть, що свистіти в хаті гріх, бо свистять тілько чорти, а свистом можна прикликати чортів. Звіриний образ чорта, з рогами, з хвостом, з шерстю показує ёго давнійший образ, міѳичного тура-оленя з девятьма рогами. Чортові гроші, чортове золото, срібло й богацтво, то блискавка, захована в хмарах, або та пло-

*) Пословиц. Галиц. Рус. Вислоцкого 95.

Digitized by Google

дюча сила дощової води, котра хоч и захована в чорних, болотяного цвіту хмарах, все таки сипле на землю багацтво, урожай хліба. В народніх оповіданях чорти розливаються смолою, як тілько вдарить іх грім. Та смола то темна дощова вода, чорна грязь од дощу в осені або зімою. Треба памятати, що в народніх оповіданях чорти виходять не такі лихі й страшні, як іх показує християнство. Видно, що народ ще не зовсім притулив до іх моральний елемент и дивиться на іх як на стихійних духів. Чорти собі веселі, жартобливі, танцюристі, реготуни, люблять дуріти, як веселі пани давнёго часу, підводячи чоловіка, як кажуть, під манастир, але ніколи не шкодять сериозно. Звідтіль и вийшли приказки: „не такий чорт страшний, як ёго малюють; чорт не такий лихий, лиш ёго люде на зуби взяли; и чортові часом треба свічку поставити“. В українських казках чорт скрізь описується дурненьким: ёго дурять навіть молодиці й баби. Є казки, де чорт описується добрим. В одній казці росказують як парубок пас товар коло ставу и побачив, що вовк закрадається до якогось сонного чоловіка и хоче ёго ззісти. Парубок крикнув, вовк утік, а чоловік пірнув у ставок. Потім як парубка вловили песиголовці и хотіли зарізати, той чорт визволив парубка, набрав для ёго у песиголовців грошей ще й на своій спині привіз ёго до дому**).

Доля и Злидні.

Народ вірить, що Доля буває лиха й добра. Лиха доля часом зветься Недолею або Бідою и Злиднями. В кожного чоловіка є своя доля. Вона родиться разом з чоловіком; мати дає дитині Долю, так само як дає жизнь:

Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мині злую Долю; де ж ії подіну?
Ой чого ж ти, Бідо, за мною вчепилася?
— Я с тобою, бесталаний, с тобою родилася?
Ой чого ж ти, Бідо, за мною ввязалася?
— Я с тобою, безталаний, с тобою вінчалася.

Доля не одходить од чоловіка до самої смерті: вона з ним вінчається, ходить за ним слідком, куди ступить він ногою. Од Долі не можна ні втікти, ні сховатись. В піснях співається, як дівчина хотіла одкаснутись од лихої Долі, проклинала ії, щоб вона

*) Послев. Галиц Вислоцьк. 50.
**) Рудченка южно-рус. сказки I. 41.

Digitized by Google

втопилась, щоб вона заблудилась в лісі; Доля каже що вона вчепиться ій на шию, як вона прийде купатись, що вона знайде ії в лісі, як вона прийде калини ламати. Долі не можна завезти ні продати; вона дожене и сяде на віз. Доля буває жіноча й чоловіча и показується в образі парубка й дівчини. Росказують, як було собі два брати: менчий багатий, а старший убогий. Раз старший став у менчого жати за сніп. Жне він та жне, коли дивиться, аж на полі ходить якась дівчина в дранті, неначе старчиха, висмикає з ёго заробляних снопів більші колоски и втикає в братові снопи. — Хто ти такий? питає ії старший брат. — Я, каже, Доля твого брата; він лежить та спить, а я день и ніч роблю на ёго и буду робити до самоі смерті; гляжу ёго дітей, кроплю ёго поле й город росою, заганяю рибу в ёго волок и бджоли в ёго вулийки, доглядаю ёго товару, надаряю щастям ёго сімю. А твоя Доля нічого не робить: гарно вбірається, співає пісень и тепер ондечки лежить під грушою. — Що ж міні робити, щоб моя Доля була така робоча, як и ти? питає чоловік. — Піди, каже вона, чоловіче, візьми кия, закрадься поза грушою та бий, скілько влучиш, приказуючи: „Отсе тобі, лиха Доле, за те, що ти не хочеш на мене робити!“ Старший брат вибив києм свою Долю и с того часу став богатшим від брата*). Так само росказують про двох братів, де Доля показується в образі парубка.

На Долю, як ії розуміє народ, не можна дивитись, як на абстракцию щастя й нещастя в чоловічому образі. Доля то міфічній образ, то давня фортуна. В образі Долі и Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпоі сили натури, на такі випадки в жизні, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє, хоч би він горював и працював день и ніч, як співають в пісні:

Другі люде роблять и в жупанах ходять,
А я роблю, дбаю и свити не маю.

Так дивився народ на сліпе щастя в тому давнёму становищі, коли він ще не добачав в собі сили волі, сили розуму, чим би він міг притягти до себе добру Долю и збутись Недолі. И та непереможна, невидима сила здавалась ёму истотою, на котру він робить, котра одбірає од ёго всі достатки, а ёго самого зоставляє в бідності. И багатий робить, и вбогий робить, але нічого не має; и вбогий думав, що якась сила настачає багатому грошей и всякого добра чи в образі дідька, чи домовика, чи до-

*) Труды Чубинс. I. 217.

Digitized by Google

броі Долі. Тим то в приказках кажуть: „Чом ёму не пить, коли ёго Доля не спить; лежень лежить, а Бог для ёго Долю держить; без Долі хоч за пана, и пан скупиться; дитина спить, а Доля ii росте“*). В Долі й Недолі можна бачити и економичний вплив на народню фантазию. З давніх давен простому народови усе приходилось робити на паньство, усе приходилось платити гроші, и можна сказати, що паньство й було та лиха Доля народа, що тілько лежала, гарно убіралась, співала пісень, та спала в холодку, одбіраючи собі всю користь з народнёі праці. Тим то народ лютує в оповіданях на лиху Долю, готов бити ii киём, тоді як він не надаряє киями ні одного міфичнёго образу: ні русалок, ні домовиків, ні навіть чортів, вважаючи на іх, як на не дуже шкодливих.

До Долі дуже близькі Злидні. Злиднями звуться маленькі истоти, що заводяться в хаті. Де вони засядуть, в тій хаті чоловік збідніє, хоч би він був найбагаччий. Росказують, як раз убогий брат наловив риби и поніс багатому на именини. Багатий брат подякував, але нічого не дав. Йде вбогий до дому тай журиться, а проти ёго йде дід та й питає: чого він сумує. — Та насіло Лихо, каже вбогий. — То продай міні те Лихо, каже дід и дає чоловікови капшук грошей. Убогий зараз купив собі за ті гроші нову хату, а стару покинув ще й запер. Раз жінка каже вбогому: „недобре ми зробили, що покинули в старій хаті жорна; піди та забери!“ Приходить чоловік до хати, а звідтіль хтось каже до ёго: „бач який! став багатий, то й покинув нас“. — Хто ж ви такі? питає чоловік. — „Ми твоі Злидні; візьми нас из собою.“ Добре! каже чоловік, тільки донесіть міні на своіх плечах жорна.—Забрали Злидні жорна та й пішли. Тілько що зійшли на міст, а чоловік як пхне іх з мосту, так вони всі й потопились.

Злидні то росколотий образ Недолі, як говорять в приказці: „Не сама біда ходить, а з дітками“. Злидні то діти лихоі Долі. Вони живуть у хаті під піччю, як центром хатнёго господарства: „добра Доля! да иди за мною з печі пламенем, з хати каміном!“ каже на Поліссі молода, покидаючи батьківську хату.

Відьми й відьмаки.

Відьми й відьмаки то півміфичні истоти. С того часу, як народ почав забувати міфичну старовину, почав мішати міфи з жи-

*) Номиса Прикаэ. 35, 36.

Digitized by Google

знею, с того часу він багато дечого переніс на землю, що діялось на небі. Народня фантазия переробила чисто міоічні образи відём на звичайних людей з незвичайною силою знахурства. Але всі прикмети відём и відьмаків показують на іх давній чисто міоічний небесний образ.

В народніх оповіданях відьми й відьмаки витворяють надна-туральні діла: держать в своіх руках дощ, град, росу, хмари й вихри, крадуть з неба зорі й місяць, літають на повітрі на Лису гору и справляють там с чортами чудні игрища, перекидаються звірами, клубками и инчим способом. Всі такі прикмети показують, що відьми й відьмаки небесні образи, перенесені на землю пізніми часами на людей.

Самий образ, сама фигура відём показує, що вони не прості жінки. Відьми бувають родимі и вчені. Родимі відьми мають невеличкий на два пальці хвостик, а як вони відьмують, то в іх виростає хвіст, як у собаки. Вони багато знають, але нікому не шкодять и навіть помагають людям своім знахурством. Про одну бабу (в Стеблеві канів. пов.) росказували, що вона родима відьма, багато знає, але нікому не шкодить; раз вона серед літа вилила в ночови чавун окропу, и окріп замерз, як зімою на морозі. Вчені відьми бувають лихі. Серед ночі вони роспускають по плечах коси и в одній довгій білій сорочці идуть доіти корови. Такий образ відьми з роспущеними косами, в білій сорочці, з хвостом, з цідилком та з дійницею в руках нагадує образ водяної німфи русалки з роспущеними косами и в білій сорочці, або міоічної б і л о ї д і в ч и н и, котра гасить палаючу діброву водою з цебра та решета. Відьма то образ німфи небесної води, перенесений на землю в битову жизнь народа. И хмари бувають шкодливі и нешкодливі, вважаючи на те, чи сиплять вони літний дощ, чи град та сніг. Сама літня хмара може сипнути на землю серед літа ледом, як родима відьма обертає літом окріп в лід.

Перша прикмета відём та, що вони крадуть з неба дощ и росу и держать іх у себе в горшках в хаті або в коморі. Росказують, що одна відьма сховала дощ в горшку під покутям. Раз відьма пішла в поле, а дома покинула наймичку и веліла ій не зачіпати горшка під покутям. Наймичка не втерпіла, розвязала горщок и чує звідтіль голос: от буде дощ! Не встигла вона вискочити в сіни, а дощ лле, як з відра. Коли се прибігає с поля хазяйка. Тілько вона накрила горщок, дощ зараз перестав. „Як би ще трохи постояв одкритий горщок, то дощ затопив би все село!“ сказала відьма. Про другу відьму росказують, що в неі

Digitized by Google

в коморі стояли якісь позавязувані діжки. Як відьми не було дома, наймичка пішла и порозвязувала діжки. Звідтіля так и полізли жаби, ужі и всякі гади. Піднявся страшний шум, налетіли чорні хмари, зашумів вихор и полив страшний дощ. Відьма прибігла, повкидала гади в діжки, знов позавязувала и дощ зараз перестав. Те саме росказують и про відьмаків. Один знахур жав на полі з другими женцями. Бувало в жнива серед дня насунуть чорні хмари: женці кидаються зносити снопи, а він собі ні гадки! жне та каже: не буде дощу! и хмари проходять без дощу. Раз найшла страшна хмара. Коли се іде до знахура на чорному коні чорний чоловік и каже ёму: „пусти!“ — „Не пущу“, каже знахур, „було не набірати так багато“. Чорний чоловік счез, хмари посизіли й побіліли. Женці думали, що от, от посиплеться град. Коли се іде до знахура другий чоловік, ввесь білий, на білому коні и кричить: „будь ласка, пусти, бо не видержу!“ Знахур підвів голову та й каже: „та вже йди, тілько па той байрак, що за полем“. И над байраком зараз запорощів град*). Раз один чоловік робив на полі, коли дивиться, аж на ёго летить вихор. Він ухопив сокиру та й кинув у вихор: сокира ввігналась у вихор, як у дерево, и він поніс ії геть. Після того той чоловік заіхав на ніч в село до одного мужика. Він увійшов у хату, а в хаті лежить хазяін и стогне. От чоловік и питає в дітей, чого то батько так стогне, а діти кажуть, що то батько скалічив себе сокирою. Коли дивиться він під лаву, аж там лежитъ ёго сокира. Чоловік догадався, що кинув сокирою в знахура та мерщій з хати. З сёго всего можна бачити, що відьми й відьмаки мають власть над хмарами й вітром, що вони держать в своіх руках дощ, град, погоду й непогоду, можуть насилати засуху й неврожай. В давні часи відьми були одним з образів німф небесної води, а відьмаки були демонами вітра й хмар.

Друга прикмета відём та, що вони крадуть з неба зорі. Народ росказує про падючі зорі, що іх крадуть відьми и ховають в глечики. Найбільше зірок крадуть відьми на празник Коляди й Купайла; часто вони тоді крадуть и місяця, а як часом впустять яку зорю, то ловлять ії плахтою. Росказують, що було село, де жило мало не тисяча відём. Вони так багато покрали зірок з неба, що вже не було чим світити. Бог послав св. Андрея; Андрій ударив палицею, и все село з відьмами пішло крізь землю, и на тому місці стало болото. В ночі, як тілько поснуть люде, відьми

*) Записки Куліша II, 40.

Digitized by Google

виходять на двір в довгих білих сорочках з роспущеними косами, обводять руками зоряне небо, закривають місяць хмарами, и потім хмари заволікують усе небо. Зараз починається на дворі грім и блискавка, и відьми тоді біжать доіти корови. Вони так видоють коров, що з діёк разом з молоком дзюрчить кров. Часом відьми заганяють місяця в хлів и при ёго світі доять корови*). З сёго всёго можна пересвідчитись, що відьми, то давні образи хмар, що собою закривають зорі й місяць од людського ока, и як почнеться грім и блискавка, то з небесних коров-хмар дзюрчить дощ.

Третя прикмета відём та, що вони літають на Лису гору. Як тілько відьма хоче летіти на Лису гору, то приставляє до огню в горшку терлич-зіля. Починає зіля кипіти, відьма скидає з себе сорочку, маже під колінами и під пахвами якоюсь мастею, сідає верхом на помело або на кочергу, хапає в руки мечик од терлиці або од бительні и летить через вивід на Лису гору. Лисих гір, куди злітаються відьми, показують багато: и в самому Києві, и низче Києва понад Дніпром. На Лисій горі над відьмами верховодить відьмак. При світі багатя відьми починають гуляти, танцювати, граються в войну, кидаються одна до другої з мечиками и приказують: „втну та не дотну!“ Як тілько заспівають півні, відьми сідають на кочерги й помела и вертаються до дому. Росказують, як один москаль, ставши на кватирі в відьми, підглядів, як ёго хазяйка, зробивши свою відьмачу операцию, шугнула через комин в вивід, вхопивши в руки мечика од терлиці. Цікавий москаль приставив до огню те саме зіля. Зіля почало кипіти и москаль почув, що ёго щось піднімае в гору. Він помазався мастею, вхопив в руки тесака и шугнув в вивід на Лису гору. Оглядиться москаль, аж він сидить на горі серед відём и між відьмами зараз впізнав свою хазяйку. Він злякався и сховався за камінь. Дивиться він, аж відьми почали прискакувати одна до другої з мечиками, приказуючи: „втну та не дотну“. Москаля розібрала охота; він не втерпів, вискочив зза каміня, кинувся з тесаком на відьму и крикнув: „а я втну та й перетну!“ Як махне тесаком, та й одрубав своій хазяйці пальця. Відьми розлетілись, прилетів москаль, прилетіла й хазяйка и ввійшла в хату нишком, нишком, але за те вона виссала з ёго кров и він умер.

Відьми не тілько самі літають, але можуть поробити, що й другі люде літатимуть. Як тілько відьма любить якого парубка,

*) Афанасьева поэт. воз. III, 488.

Digitized by Google

або сердита на кого, приставляє до огню зілля; зіля починає кипіти, и чоловік здіймається з місця и летить. Кипить зіля помаленьку, чоловік летить низько, на половині ліса и часом може розбитись; кипить зіля дуже, чоловік летить високо, вище од ліса*). Чоловік летить и все кричить: пити, пити! Його можна зсадить, заткнувши в землю ніж, що сім літ ним ріжуть свячену паску.

Літаня відём на лису гору так само доказує, що відьми давні образи хмар, що літають по небу. Огонь в печі, багатя на Лисій горі то символ небесної пожежі в час дощу й грому, як блискавка ніби запалює небо. Само терлич-зіля, як и папороть, емблєма блискавки. Сама играшка в войну з мечиками нагадує войну Громовика в час дощу й грому серед огню й диму, а лиса гора то образ неба, то та скляна гора, на котру в казках лізуть багатирі й змиі. Ще й тепер сибірські тамани звуть небо: „отець лисе небо!“**). Відьми злітаються на Лису гору на Коляду, проти Великодня и на Купайла, в той час, як буває в природі повертаня сонця на літо, на весну и на зіму.

Професия відём доіти корови. Відьми заправляються в сёму ділі на Великдень и на діяния в ночі держаться в церкві за замок (бо весною одмикається земля й вода). Відьми доять корови и просто и наднатуральним способом. Скілько відьма може збагнути оком, там вона має силу навести голод и одняти молоко од коров. Яку корову вона встигне видоіти на Благовіщеня и на Юрия, ту буде вона доіти здалеки, коли схоче: забє кілок в одвірок коло дверей, або в стовп у хижці, и тілько одіткне, то й потече молоко. Одна наймичка служила в відьми, пішла в хижку и одіткнула кілок. З дірки потекло молоко, а потім почала текти кров. Наймичка злякалась и забула заткнути кілок, поки не прибігла хазяйка и не заткнула кілка. Часом відьми доять молоко просто з стріхи, підставивши дійницю. Відьми ссуть и кров. Один наймит підглядів, як до ёго хазяйки раз зібрались відьми, напали на сонного хазяіна, виссали з ёго трохи крови и напекли з неі коржиків. Відьми перекидаються собаками з довгим вімям, кішками, жабами и навіть клубками. Один чоловік піймав відьму, а вона перекинулась жабою. Чоловік махнув сокирою и одрубав жабі два пальці на нозі, а другого дня довідався, що ёго сусіді одрубані два пальці на нозі. Один наймит, прикинувшись сонним, підглядів, як ёго хазяйка мазала сметаною пироги. В полумиску не стало

*) Записки Куліш. II, 39.

**) Афанасьев. поэт. воз. I, 116.

Digitized by Google

сметани домачати пирогів. Хазяйка каже: „скакухо, рябухо! дай міні сметани!“ Спід полу вилізла здорова жаба; хазяйка підставила полумисок и жаба наригала повний полумисок сметани*). Росказують, що відьми на Юрия збірають в цідилки росу, и видавляють вже молоко, а сусідські корови зостаються без молока.

Такий спосіб доіти корови и добувати з жаби сметану, а з роси молоко, — показує що в давні часи відьми були богинями хмар, з котрих доіли небесне молоко и сметану-дощ, так як индійський громовик-Индра любив доіти небесні корови (хмари) и посилати іх молоко на землю; а перекиданє відём звірами, жабами, огневими клубками и навіть огневими змиями, нагадують зміну форми хмар на небі, одвічених блискавкою.

Упирі й вовкулаки.

Упирями бувають знахурі и вовкулаки. Упирі родяться од чорта й відьми, як каже народня приказка: „упир и непевний усім відьмам родич кревний“**). Упирі бувають живі й мертві. Живого упиря легко пізнати: в ёго лице дуже червоне***), неначе налите кровю, и він дуже любить пити горівку. Упиреви дуже важко вмірати; він мучиться и копає кілька день, закриває очі й рот, лежить зовсім уже мертвий, але знов лупає очима, роскриває рота, дише и знов замірає. Кажуть, що одному дідови упиреви, щоб він скоріще вмер, заливали очі й рот топленим воском, але упир, полежавши трохи, ніби зовсім уже мертвий, знов лупав очима, роздявляв рота и топлений віск одлітав з очей и рота****). Щоб упир скоріще вмер, кажуть, треба зірвати дошку з стелі. Як тілько він умре, то зараз підіймається коло хати страшний вихор, чорти хапають упиреву душу и несуть у пекло. Мертвий упир лежить на лаві червоний и поглядає одним оком. Як ёго поховають, він не гние в домовині, лежить червоний, и в ёго виростають пазурі на пальцях и довге волося. На упиревій могильці буває дірочка або пора, кудою він вилазить мишею або ящіркою в глупу північ, ходить по хатах и ссе кров з людей, а найбільше з маленьких дітей. Упир ходить через зачиняні двері або прогри-

*) Стеблів канев. 12.

**) Прип. Номіс. 4.

***) Труды Чубинскаго, III. 205.

****) Семигори канів. пов.

Digitized by Google

зає залізними зубами дірку в дверах. З кого упир виссе кров, той швидко вмре. Кажуть, що треба потрусити в хаті попілом або тертою сіллю, то зостануться сліди од ёго ніг на долу. Як тілько заспівають півні, упирі тікають на кладовище в домовину, а як опізняться, то падають до долу навзнак. Упирі не тілько ссуть з людей кров, але держать в своіх руках дощ, насилають засуху и неврожай. Щоб упир перестав шкодити, кажуть, треба одкопати упиря и пробити ёго за одним разом осиковим кілком в груди або в спину, або забити осиковий кілок просто в могилку. Як упир и потім не перестане ходити, то треба ёго викопати и спалити. Недавно в таращанському повіті в засуху народ викопував одного старовіра; ёго били по голові, лили на ёго воду з решета, приказуючи: „давай дощ!“ Росказують, як одного упиря викопали и вкинули в огонь з осичини. Тілько що схопилося полумя, упир лопнув и з ёго полізли гадюки, черви, полетіли сороки й ворони. Люде обступили багатя з мітлами, лопатами й кочергами и загрібали всю нечесть в огонь, щоб упир не виліз яким небудь червяком або гадюкою.

Прикмети упиря такі самі, як и прикмети відьми. Упирі люблять ссати кров, а за житя люблять дудлити горівку, як відьми люблять доіти, а часом и ссати молоко з коров, або доіги й кров; вони крадуть дощ, насилають засуху, перекидаються звірями й птицями так само, як и відьми. В домовині в упирів росте довге волося, як и відьми люблять роспускати по плечах коси. В упирях ми бачимо півміфічну истоту, таку саму як и відьми, тілько в чоловічому образі, од чого народня фантазия тілько трохи змінила поетичні фарби. Упир то демонічний образ хмари, то сам демон хмари, що висисає з неі дощ, зміняється на всякий спосіб и пропадає зовсім в небесному огні, в блискавці. На Червоній Русі в засуху й холєру палили упирів и відём навіть на терновому огні, а терновий огонь то символ небесного огню, блискавки, и грає чималу ролю в українській міфології. Самий вихор, що хапає упиреву душу показує, що упир не хто инчий, як сам демон вітра й хмар, отілений в образі червономордого пяниці знахура.

Міф про вовкулаків не розвивається гаразд в народній фантазії. Кажуть, що вовками перекидаються самі знахурі, а часом обертають в вовків парубків, на котрих ёони сердиті. Стрічаючи людей в лісі або в полі, вовкулаки не рвуть іх, а тілько жалібно дивляться ім в очі. Як ім хто кине хліба, то вони ідять, а овечок тілько душать, але не ідять. Хто догадається и назве вовку-

Digitized by Google

лаку людським йменям, то він зараз знов стає чоловіком. Кажуть, що вовкулаки ссуть кров як и відьми.

Віра в вовкулалів є у всіх индоевропейських народів, а Поляки навіть вірять, що люде стають вовкулаками два рази на рік: на Коляду й на Купайла, тоді саме, як відьми збіраються на Лису гору. Вовкулаки належать до одного міфічного типа з відьмами, відьмаками и упирями; вони півміфічні истоти, стоять на переході од зооморфичних до антропоморфичних міфічних образів хмар. В народній міфологиі хмари часто описуються, як череда вовків, а св. Юрия народня фантазия настановила пастухом вовчої череди, перенісши на ёго прикмети громовика, як пастуха небесної череди.

III.

Пантеізм в українській міфології, метаморфози, сотворенє світа, мирове дерево-дуб, слід дуалізма, сотворенє людей.

Метаморфози.

Пантеістична релігия дає широке місце для народнёї поезиі; вона сповняє ввесь світ небо й землю богами, дає жизнь в фантазиі чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язик, голос зорям, сонцеви, місяцеви, лісам, квіткам, птицям и звірям, тоді як монотеізм однімає од усёго жизнь, и дає ії тілько Богови та людській душі. Перед еврейським Єговою все мусить дрижати, вмірати од одного ёго лиця; перед ним усе смерть, и в ёму тілько жизнь, тоді як пантеістична релігия робила з мира якийсь чарівничий храм, повний жизні, повний усякого дива, де все думало и говорило на рівні з чоловіком и богами. Давня українська пантеістична релігия була причиною, що народня українська поезия роскішно розвилася, за помічю роскішної природи и багатої народнёї фантазиі. Пантеізм був причиною и метаморфоз, поетичнёго обертаня людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, в звірів, які ми знаходимо в українській народній поезиі. Деякі метаморфози дуже похожі на грецькі й римські и тим затверджують науку, що давня українська релігия була пантеістична, коли чоловік, як мікрокозм, роспускається в часті натури, з котроі ёго виводила давня міфология.

Метаморфоз в українській народній поезиі дуже багато. Є пісні, де описується, як дівчина Ганна роспливається й обертається в дерево, в траву, в росу и квітки. Раз Ганна винесла в поле двом братам обід. Обидва брати були не жонаті. Сівши

Digitized by Google

обідати, вони дали сестрі держати коня. Ганна запримітила якусь неправду у братів и скочила в синє море. Потопаючи в морі, вона говорила, щоб у тому морі не брали води, не збірали піни, щоб на траві не зачіпали роси, у лісі не рубали берези, в лузі не ломали калини, не рвали терну та груш, бо в морі вода Ганнина врода, на траві роса, то ії коса. Ії тіло стало березою, личко стало калиною, очі — терновими ягодами, а душа грушою.*) В другій пісні Ганнина коса стає шовковою травою,**) тіло — рибою, кров — водою, краса лиця — калиною, а душа — яблучком.

Метаморфоза Ганни в березу похожа на Овідієву метаморфозу Німфи Дафни в лавр. Аполлон полюбив Німфу Дафну, а вона не хотіла ёго кохати, бо думала на завше зістатись дівчиною. Аполлон погнався за нею и вже трохи не впіймав ії, але ії тіло зараз обросло корою, руки стали гільками, а коси лавровим листом, ноги вросли в землю, и вона стала лавром. Міо про Ганну, як и про Дафну нагадує купальську пісню, як брат зарубав сестру, посіяв ії маковим зерном, и з неі виросло трой-зілля. Тут ми бачимо, що якесь світле божество, найблизче до богині хмари, од неправди, чи од коханя, роспадається и обертається в природу. Таке саме обертанє дівчини в дерево ми знаходимо и в инчих піснях.***) Одна мати взяла собі невістку та не до любові. Вона вирядила сина в дорогу, а невістку послала в поле, щоб вона або зовсім вибрала лен, або й до дому не верталась. Невістка не вибрала лену, заночувала в полі, а к світови тополею стала. Син приіхав до дому та й росказує матері, що бачив у полі таку тополю, що кращоі од неі й на світі нема, бо вона без сонця сяе, без вітру листом колихає. Мати звеліла синови зрубати ту тополю. Цюкнув він сокирою раз, з тополі задзюрчала кров, цюкнув він у друге, тополя похилилась, а далі промовила, щоб він не рубав ії, бо вона ёго мила. Метаморфоза невістки похожа на метаморфозу сестер Фаетона, котрі од жалю й побиванія за братом стали лиственицями. Мати іх прибігла и почала здирати кору и ламати гільки, а з кори и гілёк закапотіли краплі крові.

Явор став з парубка, котрого прокляла мати. Мати прогнала сина и прокляла, щоб він став яворо́м, а ёго кінь каменем. Про-

*) Чтенія Им. О. Ш. 679.

**) Из черніг. в. 1861. 13.

***) Метлінськ. пѣс. 286.

Digitized by Google

клявши сина, мати схаменулась и пішла шукати ёго на ярмарку в місті. Вона питала про ёго, заглядала всім у вічі и не знайшла. Вертаючись до дому, вона стала під явором и зірвала гільку з дерева. Тоді вона з дерева почула синів голос, що на дереві листя, то ёго волося й губи, дрібні гілячки то ёго пальці, а ёго сивий кінь став камепем. В других піснях жінка проклинає свого чоловіка, и чоловік стає явором, а кінь ёго каменем. Вийшла жінка в поле жати, побачила явора и хотіла сховатись під явором од дощу. Тоді вона почула з явора голос свого чоловіка. В піснях часом обертаються в дерево разом козак и дівчина. Один козак утік з своєю милою и нігде не міг повінчатись: куди він не приіздив в село, нігде не заставав дома попа. И став козак на горі терном, а дівчина на долині стала калиною. Вийшли іх матері терну рвати, калини ломати и обидві впізнали своіх дітей.[1])

Українська народня поезия дуже багата обертанєм *людей* в квітки и зілля. Про квітки братік-та-сестричка українська пісня росказує, як один козак знайшов собі гарну дівчину и оженився з нею. Побравшись, вони почали роспитувати одно другого про свій рід. Козак признався, що він попенко с Киіва, на прізвище Йваненко, а дівчина призналась, що вона с Киіва попівна, на призвище Йванівна. Тоді вони розійшлися по горах и стали квітками братік-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто вирве ту квітку, той спомяне іх и помолиться за іх Богу.[2]) В другій пісні тією квіткою обертається мати з дочкою. Одна молода вдова породила двох синів, дала ім сама ймення Йвана та Василя, поклала в корабель й пустила на море. На вісімнайцятому році пішла вдова по воду и побачила, що до берега припливають два молоді донці. Вдова сподобалась одному и пішла за ёго за між, а дочку оддала за другого. Довідавшись, що донці іі сини, вона стала синім цвітом, а дочка жовтим. Васильки виросли з хлопця Василя, котрого заманили русалки и залоскотали. Рай-дерево, мята и барвінок виросли з попілу, що зостався од трёх дівчат сиріт. За те що сироти не встерегли золотоі ряски на коноплях, мачуха спалила дівчат, и с того попілу виросло райдерево, мята и барвінок.[3]) Білі квітки виросли на полі з роскиданого на полі попілу хлопця, котрого строіла сестра.[4]) Розмарин та лелія виросли на могилках Яничка й Га-

[1]) Чтенія Им. О. 1866, III. 712. Метлінск. пѣс. 290. Мордов. об. 232.

[2]) Двісті пісень М. Вовчка.

[3]) Мордовц. мал. сбор. 230.

[4]) Чтенія Им. О. 1863—4. 309. 1864—184.

Digitized by Google

нички. Було собі дві сусіди и мали собі дітей: одна мала сина Яничка, друга мала дочку Ганичку. Вони так кохались, що навіть в церкві перекидались золотим яблучком, та на лихо Яничкови мати не хотіла оддати Ганички за ёго. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже Яничко до матері. „Не вмірай, сину,“ каже мати: „я звелю змурувати корчму. Підуть люде до корчми, пустить мати й Ганичку“. Ганичка просилась у своєі матері до корчми, одначе мати вилаяла ії и не пустила. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже син до матері. „Не вмірай, сину! я звелю збудувати ремінний міст; поідуть пани й панії через міст, пустить мати й Ганичку.“ Збудовала вона й міст, а Ганички все-таки не пустила мати. Тоді Яничкова мати збудувала церкву, а Ганички мати не пустила й до церкви. Яничко вмер и ёго домовину понесли до церкви. Ганичка вирвалась з хати, вхопилась за домовину и собі вмерла. Тоді поховали іх коло церкви: Яничка по один бік церкви, Ганичку — по другий. На могилі Яничка виріс розмарин, на Ганичиній могилі виросла лелія. Росли вони, росли, виросли вище од церкви та й схилились вершечками до купи. Ганнусина мати приставила драбину та й зрізала вершечки[1]). С похожим сюжетом є багато пісень на Україні и на білій Русі, в котрих росказується, як мати не полюбила невістки и отроіла ії, а син, побиваючись за жінкою, пє отруту и сам вмірає. На іх могилах виростають явір та тополя, або береза[2]). В українських казках так-само є доволі метаморфоз в котрих, на приклад, душа вбитого брата переходить в бузинову дудочку, котра виказує про безвинну смерть брата[3]). Душа дівчини Марусі, замученої упирем, перейшла в квітку, що виросла на ії могилі. Один боярський син пересадив ії в вазон и поставив у себе в хаті. В ночі квітка заворушилась, упала до долу и стала чудовою дівчиною[4]). В українській народній поезиі людські душі обертаються яблуками й грушами. Душа дівчини Ганни, що втопилась в річці, стала грушою. В звісному на Україні оповіданю про одного гайдамаку, душі ёго батька й матері и всіх убитих ним людей показуються як яблука на тому дереві, що виросло з сухоі гільки, котру він посадив и поливав, набіраючи воду ротом в ставка цілий свій вік.

Українські метаморфози людей в квітки нагадують грецькі метаморфози. Ааконський царевич Гіацинт, ненароком убитий ди-

[1]) Чтенія Им. О. 1866. III. 710.
[2]) Этнограф. сбор. ч V. билор. писм.
[3]) Рудченка казк. I. 156159.
[4]) Афанасьева Поэ. воз. II. 498.

Digitized by Google

ском Аполлона, став білою з червоними крапинками квіткою гіацинтом. Афродита обернула любимого Адоніса квіткою анемоном, а Нарциз, гордий своєю красою, закохався сам у собі, и од сліз став квіткою нарцизом.

Народня поезия дуже багата на обертаня людей птицями и звірями. В піснях найчастійше описується обертаня зозулею. Зозулею обертається нещасна невістка. Мати присилувала дочку вийти за між на чужу сторону и заборонила ій сім літ навідуватись до себе. Дочка з горя стала зозулею, прилетіла до матері, сіла коло хати и почала кувати, щоб мати почула и вийшла з хати. В декотрих піснях дочка обертається зозулею вже після смерти матері.[1]) Зозулею обертається и мати, од туги за своім сином; вона прилітала на могилу свого сина и просить ёго подати з могили руку.

Росказують, що зозуля й ятел були колись людьми, а послі Бог так дав, що вони поставали птицями. Як хто прислухається до ятелиного гнізда, то почує, як ятел стогне, бо в ёго болить голова од того, що він усе стукає носом у дерево.[2]) Зозуля й соловейко сталися з близнят. Одна дівчина не послухала матері и пішла за між за ужа. Діти породилися людьми, и мати привезла іх до села в золотій кареті, щоб охрестити. Почувши про те, мати побігла до царини и хотіла побити дітей. Тоді дочка побачила неминучу смерть та й каже: „полетіть же дітки, по світу пташками: ти, синку, полети соловейком, а ти, дочко, зозулею!“ Соловейко пурхнув у праве віконце з карети, а зозуля в ліве, та й полинули по світу. Не стало й пані, тілько над шляхом выросла глуха кропива[3]).

На Бесарабіі український народ росказує, що бусель (чорногуз) колись був чоловіком. Ще то колись давно, с початку світа, Бог дав чоловікови завязаний мішок та й каже ёму: глади ж, не розвязуй мішка и не дивись у мішок, та однеси ёго и вкинь у воду. Чоловік не втерпів и розвязав мішок. Звідтіль полізли жаби, ужі, гадюки, ящірки и с того часу стала на світі та нечисть. Тоді Бог обернув того чоловіка чорногузом и звелів ёму істи ту нечисть, щоб іі не дуже багато плодилось на світі. Се оповіданя дуже пригадає грецький міф про скриньку Пандори, першої жінки на світі, котрій Бог дав скриньку и заборонив іі одчиняти. Пан-

---

[1]) Чтения Им. Об. 1863—4. 196.

[2]) Куліша Зап. II. 36.

[3]) Там же.

Digitized by Google

дора не втерпіла, одчинила скриньку, и звідтіль пішло на світ усяке лихо. Голуб був колись хлопцем. У діда й баби була дочка й син. Вони любили дочку, не любили сина и зарізали єго. Дочка закопала братові кісточки під столом, поливала іх, и з іх вилинув сизий та волохатий голуб, сів на жертці та й росказав, що єго зарізали батько та мати.[1])

Є в народі оповіданя, як з людей поставали звірі. Так ведмідь був колись мірошником. Колись давно, як Бог с Петром ходили по землі, мірошникови заманулось злякати Бога. Він вивернув кожуха, надів и сів під мостом. В вечері, як Господь ишов с Петром через міст, мірошник вискочив с під мосту та й заревів по ведмедячий. „Бодай же ти ревів од нині и до віку!“ сказав Бог; од тих слів кожух приріс до мірошника, и він став ведмедем. Росказують, що ведмедями поставали злий чоловік и єго жінка, що вдяглися в вивернуті кожухи и хотіли с під мосту злякати Петра й Павла.[2]) Мотив обертаня людей ведмедями дуже нагадує причину, за яку Бог Вакх обернув тирренських корабельщиків рибою. Бог Вакх просив іх завезти єго на острів Наксос, а вони піддурили єго и завезли в инче місце. За те в іх виросли хвости и пера! и вони поставали рибою. Часто трапляється чути між народом оповіданя, як люде ставали вовкулаками. Один наймит раз підглядів, як єго хазяін перекинувся за клунею через пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Наймит и собі перекинувся через той пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Довго бігав він з вовками та вже й не знає, як ёму знов стати чоловіком. Хоч він було й прибіжить на тік и жалібно дивиться хазяінови в очі, так собаки зараз и проженуть єго в ліс. Але хазяін таки догадався: перекинув єго через пенёк навпаки; він знов став парубком та бух хазяінови в ноги! а сам став худий, як дошка, и ввесь пошарпаний собаками.[3]) Росказують, як раз чоловіки заночували в чагарях; полягали вони спати, аж чують, щось за возом здихає по людський. Другого дня поіхали вони до дому, коли оглянуться, а за ними біжить вовк, худий, як дошка, та дивиться ім у вічі так жалібно, аж на віз голову кладе. Чоловіки кинули ёму мяса, він не їсть; кинули ёму шматок хліба, він ухопив и побіг у чагарник. Приіхали вони до дому, а ім один дід и росказує, що на селі пропав один парубок и став пригижуватим вовком[4]). На

[1]) Рудченка, каз. II. 35.

[2]) Афанасьев. Поэт. воз. III. 552.

[3]) Куліша Записки II. 35.

[4]) Там же.

Digitized by Google

Білій Русі росказують, що на одному весілі чарівник обернув чоловіків вовками, жінок — сороками, а молоду — зозулею*).

Є в народі на Україні слід віри в перехід людських душ по смерти. Одна знахурка підгляділа, як маленька дитина встала з колиски, стала маленьким бородатим дідком, виіла всю страву в печі з горшків и знов лягла в колиску. Дідок признався, що він уже був и рибою, потім зробився пташкою, комашкою и звіром, та й знов став людиною**).

В описаних нами метаморфозах ми бачимо, що головним мотивом найзначнійших метаморфоз була якась неправда, якесь нещастя. Дівчина Ганна потопає в морі и роспливається в натурі од великої якоісь неправди двох нежонатих братів, про котру не згадує пісня. Йваненко и Йванівна стали квітками од того, що зробили брак не по правді. Син став явором, бо ёго прокляла мати. Дочка прилітає до матері зозулею, бо втікає од гіркого життя на чужині. Сироти стають зіллям од рук лихої мачухи. З Яничка й Ганнусі виростують розмарин та лелія, бо іх карала лиха мати и іх любов була нещаслива. На могилі безвинно вбитого хлопця виростає калина, и з неї дудка грає про безвинну смерть. У тих метаморфозах один мотив: неправда и безвинна смерть молодої гарної дівчини и хлопця, а іх лихі вороги не чужі, а свої рідні. Такий головний мотив метаморфоз похожий на ту причину, од котрої світлий бог, замучений темними силами, не зовсім чужими для ёго, а рідними силами однієї натури, змінюється в инчі форми, роспливається в части природи. Мотивом перекиданя людей звірями, котра дуже варъірується в народніх казках, була зміна форми хмар на небі, як ворогів світлого бога.

Метаморфози української народнёї поезиі мають корінь в давній пантеістичній религиі. Коли сам бог світа роспався и став миром, то й чоловік, як микрокосм, так само може змінятись на всякі форми. Змінюючись на инчі форми, чоловік тілько вертається в рідні для ёго форми мирової жизні, з відкіль ёго вивела на світ сила жизні. В давні часи чоловік не одрізняв себе од звірів, од птиць, навіть од дерева и квіток и дивився на природу, як и на самого себе. И тепер народ вірить, що всі звірі й птиці колись говорили людським язиком.***) Росказують, що один чоловік в ночі

*) Афанасьев. Поэ. Воз. III. 55.

**) Куліш, Записки, I. 305.

***) Куліш, Записки II. 36.

Digitized by Google

перед Різдвом підслухав у загороді, як віл сказав волови: „лягаймо спати, бо завтра будемо зазяіна ховати“. Чоловік так перелякався, що прийшов у хату та зараз и вмер. Про одного чумака росказують, що він, ставши в степу на попас, свиснув, и до ёго злізлись гадюки. Він наскидав іх повний казан и приставив до огню варити. Злівши двічі воду, чумак засипав в юшку пшона и зварив куліш, наівся и звелів наймитови обмити казанок. Наймит бачив все те и не втерпів: навишкрібав ложку каші та й иззів. И сталося з ним диво: чує він, що на степу вітер колише траву, а трава говорить: „Я од такоі хороби помагаю, а я од такоі“. Иде наймит запрягати воли, а вони кажуть: „от иде вже запрягати нас у ярмо!“*) Пантеістичний мотив зробив для українського народа всю природу живою, розумною, говорячою й думаючою. Од того любов до природи в піснях, надиханя іі живим духом—так широко й глибоко переймає всю народню поезию; од того то в українських піснях дівчина розмовляє з зорями й місяцем, затикає голову зорями, як квітками, просить поради в дерева, прихиляється на чужині до явірка замість батенька, до тополі, як до матері; од того то український козак розмовляє с конем товаришом, просить орла перенести вісти до милоі, до родини на Україну, чує, як на степу могили розмовляють з вітром. Сливе в кожному куплєті пісні береться образ з природи и прирівнюється до кожноі думки, до слова козака й дівчини, аж часом переходить через міру. Квітки, зіля, пташки, вода, небо з зорями й місяцем и сонцем — все те прирівнюється до людськоі мисли, до горя й радости, до сліз и до сміху.

Сотворіня світа и мирове дерево.

В колядках до нашого часу додержався дуже давній погляд народа на самий акт створіня світа. В колядках ясно описується, що сотворили світ два голуби:

Колись то було з початку світа;
Втоди не було неба ні землі,
Неба ні землі, нем синє море,
А серед моря та два дубойки.
Сіли, впали два голубойці,
Два голубойці на два дубойки,
Почали собі раду радити,
Раду радити и гуркотати,

*) Афанасьев. Поэт. воз. II. 574.

Digitized by Google

Як ми маємо світ основати?
Спустимо ми ся на дно до моря,
Винесемо си дрібного піску,
Дрібного піску, синёго каменьця;
Дрібний пісок посіємо ми,
Синій камінець подунеме ми.
З дрібного піску — чорна землиця,
Студена водиця, зелена травиця;
З синёго каменьця — синєє небо,
Синєє небо, світле сонейко,
Світле сонейко, ясен місячок,
Ясен місячок и всі звіздойки.[1])

Поперед усего, ще до початку світа, як не було ні неба, ні землі, ми бачимо тілько синє море, а серед моря два дуби. В других варіянтах колядок говориться про зеленого явора, але в українських піснях явором зветься дуб. Се дерево грає велику ролю в колядках, щедрівках, и про ёго згадується навіть в веснянках и купальских піснях. В деяких піснях те дерево зветься сосною, що стоіть серед двора, вся від срібла ясна, від золота красна[2]); то воно зветься тонким, великим, листом широким деревом, зверху кудрявим[3]). На тому дереві золота ряска, золота кора, жемчужна роса; воно зветься райським деревом с трема верхами, и пливе на якихсь ріках, по якомусь морі[4]), в тому дереві корабель, а в кораблі сидить панна. На тому чудовому дереві сидять два, а часом и три голуби, але більше всего в колядках говориться, що на тому дереві сидить сивий соколошько и вє собі гніздо на вершечку. Сокіл вє и перевиває своє гніздо знизу барвінком та бадилям, обкладає гострим терном, в середині вимощує цвітом-калиною, а зверху щирим золотом[5]). Серед гіля того дерева рояться в бортах бджоли, а під деревом живуть чорні бобрі та лисиці. На гільках сидить сива зозуля та ластівка. З дерева капає роса, а з тоі роси стають криниці.

Таке мирове дерево, серед широкого моря, с такими міфічними атрибутами переносить нас в давню давнину индоевропейського міфічного світогляда. Таке дерево с такими самими прикметами знали ще индуси; воно в іх звалось фиговим деревом, росло коріням до гори аж на третёму найвищому небі вічного

---

[1]) Чтенія Им. Об. 1864—1. 5.
[2]) Труды Чубін. III. 418. Чтенія Им. О. 1864 1. 3.
[3]) Чтенія Им. О. 1866—1. 608.
[4]) Чтенія Им. О. 1864—1. 30.
[5]) Чтенія Им. О. 1864—1. 60. 68.

Digitized by Google

світа, спускаючи гіля через синє небо и через небо хмар и туману. З ёго листь капає амріта, небесний солодкий напиток. Під тим деревом ростуть цілющі трави и живуть праведні душі. На тому дереві держаться всі мири и з того дерева боги збудували небо й землю. Зверху на дереві сидять дві птиці, а на гільках сидять инчі усякі птиці и пють з ёго солодкий сік. Сам Бог Агні ховається між гільками того дерева. В зендській міѳологиі говориться про таке саме дерево, на котрому зверху сидить птиця, похожа на орла, а друга птиця сидить під деревом, збірає насіня и пускає ёго на воду, щоб вода рознесла ёго по всему світу. Під деревом росте біле зіля, з ёго соку добувається небесний напиток сома, надаряючий здоровям и безсмертям. В скандинавській Едді говориться про мирове дерево ясенок, що роспустив гіля на ввесь світ. С під ёго коріня течуть свячені криниці, з листя капає роса, на гільках сидять гадюки, олені й білка, а зверху сидить орел. Славянська міѳология ледві памятає про таке дерево. Сербська поезия змішує мирове дерево з библійним деревом жизні, а великоруські заговори ледві натякають на дуб мокрецкой, що стоіть на острові на Буяні.

Мирове дерево в українських піснях то образ хмар, що вкривають усе небо. Жемчужна роса, золота ряска, бджоли в бортах и криниці під деревом — то метафори дощу й роси тих небесних напитків, що дають жизнь природі. Синє море, широкий двір, серед котрого росте мирове дерево то символ небесного синёго простору, серед котрого плавають хмари. Птиці й звірі на гільках мирового дерева то символ вітрів, котрі помагають плодити жизнь в природі, бо розносять усяке насіня по світу*). Найвищу ролю на мировому дереві грають два голуби и сивий сокіл. Соколине гніздо на вершечку мирового дерева звите з таких материялів, котрі всі в українській поезиі служать міѳологичними символами світа. Калина своім червоним цвітом скрізь у піснях служить символом краси й світа; терен, терновий огонь грає велику ролю в українській міѳологні, як знак блискавки або проміня сонця и мав таку саму ролю и в индуській міѳологиі. В Ведах росказується про бога Индру, що він раз перекинувся соколом и хотів украсти з хмар небесний напиток. Сторож того напитка погнався

*) Є ще один образ хмар, замість мирового дуба, вже спеціяльно український. Пан Господарь, зібравши з поля хліб, зносить ёго край Дунаю, складає в стіжки и завершує сивим Сиком, котрий дивиться з верху на Дунай и розмовляє з рибою Візою. Замісць мирового дерева ми бачили стіжок, як образ хмар. Чт. И. О. 1842—1. 117.

Digitized by Google

за ним и вистрелив на ёго; з сокола впало на землю оббите перо и пазур, а з іх на дереві поросли тернові колючки. Щире золото, котрим укрите зверху соколине гніздо, служить символом світа або сонця. Сам сокіл, котрий має своє позолочене гніздо зверху мирового дерева, то образ світлого божества, давнёго громовика Индри. З варіянтів колядок можна пересвідчитись, що два голуби не прості птиці. В одній колядці говориться, що два голубочки знялись, полетіли, крилечками всі степи вкрили, голосами ввесь світ звеселили й ліси заглушили и сами вони кажуть, що вони не прості голуби а два янголи[1]). В одній колядці просто говориться, що в церкві перед богородицею зацвіла рожа, а с тої рожі „пташок виникає; не є то пташок, лем сам милий Господь“[2]). На дереві, аналогичному з мировим дубом, по одній колядці, висить колиска, а в колисці лежить боже дитя, а в одному варіянті на такому дереві висить колиска з дитиною, котре колише мати и забавляє ёго яблучком. Те дитя горде; воно грає в каті и гарно співає. Разом з дитиною на тому самому дереві сидить сокіл[3]). Прилетіли орли, взяли боже дитя и понесли на небеса[4]). В колядках часто трапляється, що птиці будують навіть давну церкву с трема віконцями и вербами, котра служить емблемою світа. З сего всего ми бачимо, що міоічні птиці, два голуби и сивий соколонько то світлі божества огню блискавки й грома або сонця, котрі живуть на самому високому небі, зверху мирового дерева поверх небесних хмар, в небесному просторі.

Ті міоічні голуби сотворили світ: вони оснували небо з сонцем, місяцём и зорями з синёго або золотого камінця, а землю з дрібного піску. Синій и золотий цвіт в міоологиі служать метафорами світа, а дороге каміня назначує зорі, з котрих ллється світ, як з алмазів. З сёго ми бачими, що головні елементи, з котрих світле божество оснувало мир, був світ и твердий елемент, а мирове дерево, на котрому сиділи голуби, як символ небесної води, показує ще на третій початковий елемент, з котрого создався мир — на воду. Мотивом для такого міоа про сотворіня світа певно була громова й дощова літня хмара, поверх котроі то сяє сонце, як золоте й огнясте гніздо міоічного сокола, то блищить блискавка, з котроі капає на землю жемчузна роса-дощ.

---

[1]) Чтенія Им. О. 1864—1. 22.
[2]) Чтенія Им. Об. 1864—1. 7.
[3]) Чтенія И. О. 1872—1. 120. 118.
[4]) Чтенія И. О. 1864—1. 43.

Digitized by Google

И все те дає жизнь природі, розбуджує її од мертвого сна після зіми и викликає до невтомного руху, на вічно нову жизнь.

Слід дуалізма.

Трапляються на Україні між народом оповіданя про початок світа, в котрих видно, окрім християнського впливу, слід дуалістичного погляду на початок світа, певно занесений на Україну з болгарськими книжками богомільского печева. Сама прозаічна форма оповіданя вже показує, що вони не такі давні, як згадані нами попереду. „Ото, як задумав Господь сотворити світ, та й говорить до найстаршого ангела Сатанаіла: а що, каже, архангеле мій! ходімо творити світ. — Ходімо, Боже! каже Сатанаіл. От вони й пішли над море, а море таке темне, сказано безодня. От Бог и каже до Сатанаіла: бачиш оту безодню? — Бачу, Боже! — Иди ж, каже, у ту безодню на саме дно та дістань міні жменю піску; та гляди, як будеш брати, то скажи про себе: беру тебе, земле, на имя Господнє. — Добре, Боже, каже Сатанаіл и впірнув у саму безодню на самий пісок та й заздрістно ёму стало.— Ні, каже, Боже! приточу я й своє ймя; нехай буде разом и твоє й моє. И бере він та й каже: беру тебе, земле на ймя Господне й своє, сказав він. Прийшлося виносити, а вода ёму той пісок так и змиває. Той так затискає жменю, але де вже Бога ошукати. Вигулькнув він з моря, так того піску як не було: геть вода змила. Не жартуй, Сатанаіле, каже Господь, иди знов та не приточуй свого ймя. Пішов знов Сатанаіл та й промовляє: беру тебе, земле на ймя Господне й своє! и знов піску не стало. Аж за третім разом сказав уже Сатанаіл: беру тебе земле, на имя Господнє! и ото вже несе та й не стискає жмені; так и несе на долоні, щоб то вода змила. И взяв Господь той пісок, ходить по морі та й розсіває. А Сатанаіл давай облизувати руку: хоч трохи, думає, сховаю для себе, а потім и землю збудую. А Господь розсіяв: а що, каже, Сатанаіле, нема більше піску? А нема Боже! — То треба благословити! Та й поблагословив землю на всі чотири части, и земля почала рости. А те що в роті у Сатанаіла и собі росте... аж губу роспирає. Бог и каже: плюнь, Сатанаіле! Той зачав плювати та харкати; и де він плював, то там виростали гори, а де він харкав, то там виростали скелі. От через що в нас и земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби то ті скелі та гори, Бог зна, доки б росли, а то Петро та Павло як закляли іх, то вони вже й не ростуть. Ото Господь и каже до Сатанаіла:

Digitized by Google

тепер, каже, тілько б посвятити землю, але нехай вона собі росте, а ми відпочиньмо. Добре, Боже! каже Сатанаіл. І лягли вони собі спочивати. Господь спочиває, а Сатанаіл и думає, якби землю забрати! И ото підняв ёго та й біжить, щоб кинути в воду, а моря нема; вдарився на північ, и там не видати. Побивався на всі чотири части світа, нігде нема моря. Бачить він, що нічого не вдіє, несе Бога на те саме місце та й сам коло него лягає. Полежив трохи та й будить Бога: вставай, Боже, землю святити".*) Ще росказують, що Бог создав з того піску, що чорт виніс з води за нігтями, стілько землі, щоб ім обом можна було лягти. От лягли вони рядом: Бог на схід сонця, а чорт на захід. Коли чортови здавалося, що Бог заснув, нечистий почав ёго пхати, щоб він упав в море та втопився. Аж земля далеко розсовувалась на схід сонця. Тоді чорт пхає Бога на захід сонця, потім на південь и на північ, и скрізь земля розсовувалась далеко й широко. Бог устав и пішов на небо, а чорт за ним. Почув він, що янголи єлавлять Бога на небі піснями та й схотілось ёму и собі сотворити стілько духів. Обливши лице й руки водою, він бризнув позад себе и натворив стілько чортів, що янголам вже й місця не ставало на небі. Бог звелів Илиі пустити на іх грім та блискавку. Илия гремів, дощ лив сорок день и сорок ночей, а разом з дощем попадали з неба и всі чорти. Ще й до сего часу багато іх блукає попід небом огнем и тепер тілько долітає до землі.

В сих народніх оповіданях тілько й християнського, що ймена Бога й Сатанила. В основі іх лежить дуалізм, покладений на давнійший пантеістичний грунт. И Бог, и Сатанаіл обидва вічні й рівні між собою. Бог радиться з Сатанаілом и просить ёго творити з ним світ, не як свого слугу, а як рівного собі. Чорт аж надто поводиться з Богом за пані-брата. Бог создає землю так сказати, чортячими руками, посилаючи ёго в безодню за піском, и чорт встигає покласти и свою частину в ділі творіня, бо создає гори й скелі. Бог натворив собі янголів, щоб ёго славили на небі, а чорт и собі натворив чортів, и певно хотів и собі слави. В тих оповіданях ясно бачимо слід богумільних дуалістичних идей, занесених з Малоі Азиі маніхейськими єретиками, котрі самі взяли іх з давнёі дуалістичноі релігиі Персів. Тут ми вмічаємо світлого Ормузда, що сотворив світлих духів, и все, що є гарне й добре на світі, и огонь без диму, и впізнаємо темного Арімана, що й собі натворив темних духів и попсував пишне

*) Основа. 1861. Нр. 1.

Digitized by Google

Ормуздове діло накидавши в світ тьми, зла й усякого паскудства. Зайшовши в Болгарию, богумільство швидко розійшлося по всій полуденній Европі, зайшло и на Украіну и навіть на Великороссиі з апокрифічною отречепно литературою. Одначе, пе вважаючи на пізнійший дуалістичний елемент, ми все таки й тут впізнаємо найдавніщу пантеістичну підкладку: те широке мирове море, на котрому плаває Господь и чорт, як на морі або на широкому просторі плаває мирове дерево з золотим зверху гніздом и міѳичними птицями. Господь, то той самий сивий сокіл, або два голубойки, бо він создав землю, так само як и вони з піску. Тут тілько ні з сего, ні з того, з боку приточений чорт, позичений у инчої системи. Він поставлений тут замісць самого мирового дерева и назначає собою небесні грізні хмари, темні зимові сили, що змагаються на рівні з світлими силами. Тим то чорт в народніх оповіданях сидить у морській піні и пищить, як пищить чи свистить вітер в хмарах, и потім создає гори й скелі, котрі в міѳологиі служать символами хмар. Ті гори й скелі все ростуть та ростуть, як ростуть на небі хмари, доки не закриють усёго неба. Він тріпає руками и создає собі слуг, як з дощових хмар капає дощ и падає па землю.

Створіня чоловіка.

Український народній переказ про створіня чоловіка, людської душі й тіла такий самий, як и в міѳологиі инчих индоевропейських народів. В колядках говориться, що людей розмножила по світу птиця. Та птиця вилітає з тієї рожі, що зацвіла над дівою Мариєю и зветься просто божою силою.*) И колядчина діва Мария заступила місця давної богині Сонця и сама рожа служить емблємою сонця, и міѳичца птиця то емблєма огняного божества грому й блискавки. По народнёму українському переказу, люде стали з пеньків**) и можна ждати, що з пенька стало тілько тіло чоловіка, бо ми знаходимо слід давної віри, що людська душа огонь. Звісна на Украіні казка, як чоловік взяв собі за куму смерть. Раз прийшов чоловік до своєї куми в гості, десь під землю, аж у куми повнісенька хата свічок. Декотрі свічки тілько що почали горіти, а декотрі вже догорювали. „Що то за свічки?“ питає чоловік у куми; а вона каже: „кождий чоловік, який тілько є на

*) Труды Чубинск. III. 447.

**) Стеблів. Канев. п.

Digitized by Google

світі, має тут свою свічку; як він тілько родиться, свічка запалюється, як свічка гасне, він умирає.“ „А деж моя свічка?“ питає чоловік. Смерть показала ёму на маленький недогарок. Чоловік почав просити, щоб вона прибільшила ёму свічку. „Чи памятаєш, що ти мене взяв за куму за те, що я живу по правді?“ сказала ёму смерть, и недогарок погас, а чоловік зараз умер.*) Що людське тіло стало з дерева, на те натякає одна казка, про Йвана Телесика (певно од слова тесля). Дід та баба, не маючи дітей, зробили собі колиску и положили в неі деревинку. Баба все колихала колисочку та співала пісні, а другого дня з тіеі деревини став син Телесик чи Тельпужок.**)

В міѳології персидській, скандинавській, грецькій и римській ми знаходимо, що люде стали з дерева та з огню. Греки вірили, що третє людське племя Зевс создав з ясенка, а Римляне думали, що люде стали з твердого дуба та з пеньків. В Ведах говориться, що первий чоловік Яма родився од блискавки, а грецький Прометей украв небесний огонь и впустив ёго в тіло первого чоловіка. На думку про створіня людського тіла з дерева, а людськоі душі з огню навело людей небесне зъявище грому и блискавки в літніх хмарах, звідкіль розливається початок жизні в природі, де в небесному мировому дереві жизні, в хмарах запалюється свічка мировоі жизні и божественна искра — блискавка. Не дурно ж и колядчаний Громовик создає світ, викресавши ёго копитами свого дивного коня з скелі. И тут ми бачимо ту саму идею про початок мировоі жизні, як и про початок людськоі жизні: блискавка бє в хмару и викресує з неі искру світовоі жизні.

И. Левіцький.

---

*) Бытъ Подолян. Шейк II. 66.

**) Рудченко, казки. II. 38.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

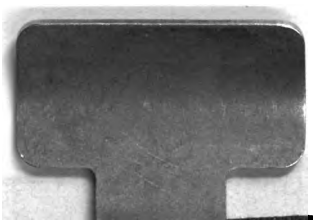

Digitized by Google

Digitized by Google